БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттингеен

1963 ч. ИЮЛЬ 20 СУББОТА № 171 (5575).

Өртээ 2 көп.

ВЕНГР ӨҢНҮКТЕР ИРКУТСКИГЕ, КРАСНОЯРСКИГЕ ЧОРААН

ИРКУТСК. (СЭТА). Эш Янош Кадар баштаан Венгр Улус Республиканың партия-чазак төлээлери тускай самолёт-биле Ташкентиден Иркутскиге июль 16-да, хүннүң ийиги чартыында чедип келген.

Венгрияның болгаш Совет Эвилелиниң күрүне туктары-биле байырлал шинчи ииир шимээн Иркутск аэродромга хүндүлүг аалчыларны өөң мурнуу чарыында Москвадан чедип келген СЭКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнүнге кандидат Л. Н. Ефремов, СЭКП-ниң Иркутск үлет-пүр обкомунуң бирги секретары П. Б. Кацуба, ажылчы чоннар депутаттарының Иркутск область Советтериниң күүскомнарының даргалары А. В. Гриценко, В. Ф. Мальцев, СЭКП-ниң Иркутск хооркомунуң бирги секретары Л. Г. Ширяевский болгаш албанның эске-даа кижилери уткаан. Акы-дуңма Венгрияның төлээлерин хоорайның хөй-ниитизиниң хөй санныг төлээлекчилери база улуг сорук кириишкин-биле уткаан.

Иркутскиниң көдээ область күүскомунуң даргазы А. В. Гриценко венгр өңнүктерге чүректиң ханы байырын Иркутск областың ажылчы чоннарының мурнундан чедирген.

Аэродромга эш Янош Кадарның харыы чугаазын бүгү чыылганнар чылыы-биле уткаан.

КРАСНОЯРСК. (СЭТА-ның корреспондентизи). Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының ТК-зының Бирги секретары, Венгр ажылчын-тараачын революстуг чазаатың Даргазы Янош Кадар баштаан Венгр Улус Республиканың партия-чазак төлээлери тускай самолёт-биле Братскиден орук аайы-биле Красноярскиге июль 18-те келген.

Аэродромга акы-дуңма Венгрияның төлээлерин СЭКП-ниң Красноярск үлетпүр болгаш кедээ крайкомнарының бирги секретарьлары В. Ф. Гаврилов-Подольский биле А. А. Кокарев, ажылчы чоннар депутаттарының область Советтериниң күүскомнарының даргалары А. И. Исаев биле П. Ф. Морозов, Красноярск совнархозтуң даргазы В. Н. Ксинтарис болгаш албанның эске-даа кижилери уткаан. Уткааннарның аразында — хоорайның хөй-хөй будүрүлгелериниң болгаш тудугларының төлээлекчилери бар.

СЭКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнүнге кандидат Л. Н. Ефремов, Совет Эвилелиниң Венгрияда элчини Г. А. Денисов, ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң бешки европа килдизиниң эргелекчизи С. Т. Аставин төлээлерни үдеп чоруур.

ЧАЙ—ХӨЙ СҮТТҮҢ ҮЕЗИ

Чайның одарладыышкын сезонунуң таарымчалыг байдалын шын ажыглаары, сүт саалдазын бедидериниң эн чугула курлавыры ол. Чүгле сүт саалдазынга эвес, харын одарладып семиртир малдарның болгаш семиртилге хаваннарының деңзи немелдезин бедидеринге чай база онза ажыктыг.

Бистиң республикада чылдың бирги чартыында сүттү бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин күүсеткен мурнакчы ажыл-агыйларның чедиишкиннери бедик сүт саалдазы дээш демиселди чылдын эгезинден тура күштелдиргенинден, ылангыя чайнын көк-шыктыг таарымчалыг үезин эки ажыглаанындан болдунар аргалыг болган. Каа-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш Өвүр районнар мал ажылының продуктуларын садар талазы-биле чылдың бирги чартыында күрүне мурнунга өре чок артканнар.

Республикада 57 ажыл-агыйларның 26-зы чылдың бирги чартыында күрүнеге сүт садар социалистиг хүлээлгелерин күүсетпээн. Ооң хараазындан республика сүт садып алыр планын күүсетпээн. Ылангыя Улуг-Хем район 237 тонна сүттү күрүнеге чедир сатпаан болгаш планын чүгле 82,8 хуу күүсеткен. Ол ышкаш Бии-Хем район 160 тонна сүттү күрүнеге чедир сатпаан болгаш планын чүгле 89,6 хуу күүсеткен. Бир эвес бо ийи район планын күүсеткен болза, республика социалистиг хүлээлгезин алдарлыы-биле күүсеткен турар ийик.

Июль 10-да медээ-биле алырга, күрүнеге сүт садарының чыл планын Улуг-Хем район чүгле 41,3 хуу, Бии-Хем — 43,4, Тожу — 37,7, «Өөк» совхоз — 34,8, «Тээли» совхоз 30,9, «УТКА 25 чылы» совхоз 40,4 хуу күүседип, мурнуку хожудаашкындан өөнделеп шыдаваннар.

Сүт-бараан фермаларының хожудап турарын чамдык районнарның, ажыл-агыйларның болгаш бүдүрүлге эргелелдериниң удуртукчулары мал кыштаглаашкынны берге эрткенинде деп тайылбырлаарын оралдажып турарлар. А чылдагаан чүгле кыштаглаашкынның берге болганында бе? Чок, ындыг эвес. Тываның кайы-даа районунга кыштың байдалы бир дөмей болган. Ылаңгыя Каа-Хем биле Бии-Хем районнарга кыштың байдалы-даа, мал чемнинг курлавыры-даа ылгал чок турган. Ындыг болза-даа чартык чылда сүт садар хүлээлгезин Каа-Хем район ажыр күүсеткен, а Бии-Хем күүсетпээн. Бодунуң кожазы Чөөн-Хемчиктен Улуг-Хем район сүт саалдазының талазы-биле база дыка хожудап турар.

Чамдык районнарның мынчаар хожудап турарының ужуру үүдел дизе, хамыктың мурнунда колхозтарның болгаш совхозтарның партия организациялары, парткомнар болгаш бүдүрүлге эргелелдери фермаларга организакчы ажылды кошкатканында, плапнарны болгаш хүлээлгелерни күүседири дээш демиселче фермаларның ажылдакчыларын өзулуг мобилизаставайн турарында. Партияның шагда-ла бируу шапканы, шын эвес метод оларның ажылының практиказында ам-даа артпышаан. Үүл дизе, кварталдың баштайгы айында тайбың байдалга таваар ажылдан турган, орту үезинде хөделип, эгелээр, а кварталдың төнчүзүнде кээп шүүргедеп туруп бээр. Маңаа мындыг чижекти көргүзүп болур. Июньнуң 20-де республиканың сүт садып алыр планы 80 хуу хире күүсеттинген турган болза, а айның төнчүзүнде 97,5 хуу болган, азы он хонукта 17 хуу немешкен. Бир эвес баштайгы айларның он хонук санында мындыг немелделиг турган болза, түннел дыка эки турар ийик.

Ам чылдың ийиги чартыында шак мындыг методтан шуут чайлап, ферма бүрүзүнге сүт саалдазының шынгыы графигин тургусса чогуур. Сүт саалдазының хемчээлин чүгле он хонуктун, азы айның түннелдери-биле көөр эвес, харын хүн бүрүнүң үчёду-биле көрүп, улам бедидериниң арга-хемчегларын алыр херек.

Ам үеде колхозтарның, совхозтарның фермаларының кол нуруузу чаа одарларда — янзы-бүрү оттарлыг, суглуг, серийн чайлагларда баргылаан. Чайлаг одарларын чөп ажыглап, одарладыышкынны хүн-дүн дургузунда организастап, хүнде үштен эвээш эвес катап суггарар болза, инектерниң сүдү чугаажок немежир. Инектерни турлагже сүрбейн, ол-ла одарлап чораан черинге барып саар арганы чамдык фермаларның ажыглап турары кончуг шын. «Найырал» совхозтуң Булун-Терек салбырында болгаш өске-даа чамдык черлерде электросаалданың көжүрүп ап чоруур, ёлочка хевирлиг тургузугларын кылып алган чорук, чаа-чаа одарларны ажыглаарынга, сүт саалдазын бедидеринге таарымчалыг арга болур.

Инектерни чайгы одарларга кадарары-биле чергелештир немелде чемгерилгени уттуп болбас. Таңды районнуң «Тиилелге» совхозунда комсомолчу-аныяктарның коммунистиг күш-ажылдың фермазы дээ ат дээш демисежип турар фермазы чайгы үеде инектерни силос болгаш концентрат-биле чемгербишаан, дүн-хүннүң одарладыышкынын организастаан. Ооң түннелинде фермада сүт саалдазы эрткен чылдагызындан бедээн. Ындыг болганда, ферма бүрүзүнге немелде чемгерилге турар ужурлуг.

Эрткен чылдарның практиказындан алырга, чамдык черлерде ырак чайлагларга саар инектерни күске чедир орайтадып тургузуптарга, сүт саалдазы катап кудулай бээрин көргүскен. Мындыг болганда, кайы черге инектерни кайы үеде одарладырга сүткүр болурун практикадан өөренип көөрү, ылангыя өзт-сигеннің шынары эртеден-не кудулай бээр тайга чоогу чайлагларга инектерни үр тургуспайн, иштикиледип киирери чугула.

Мурнакчы ажыл-агыйларның практиказын ёзугаар, мал чеминге тараан үнүштерни моон соңгаар ногаан чемгерилге кылдыр ажыглаар болза, сүт саалдазын бедидеринге дыка дузалыг болур. Эрткен чылын «Межегей» совхоз болгаш чамдык өске-даа ажыл-агыйлар ажаан алыышкын үезинде кукурузаның чамдык участоктарынга инектерни одарладыр арганы ажыглаан, сүт саалдазын дыка бедиткен болгай. Мындыг практиканы бо чылын база ажыглаза чогуур.

Чоокта чаа болуп эрткен республика Наадымынга келген көдээ ажыл-агый мурнакчыларының чөвүлел хуралынга хүлээп алган кыйгырыгда **уксаазын экижиткен инек бүрүзүнден хонукта пуд сүттү, а уксаазын экижитпээн инектен чартык пуд сүттү саарын** чедип алыры дээш демиселче республиканың бүгү сүт-бараан фермаларының ажылдакчыларын кыйгырган болгай. Бо сорулганы чедип алыр дээш фермаларның болгаш тус-тус саанчыларның аразында социалистиг чарышты калбартыр херек. Инектернин ажаалда, чемгерилгезин экижидер, механизастаан саалданы калбаа-биле ажыглаар, саанчыларның, кадарчыларның ажылынын түннелдерин көрүп, материалдыг деткимчени көргүзер, үчётту экижидер, ажыл-агыйжы эвес чорук-биле шиитпирлиг демиселди чорудар, продукцияны бүрүн кадагалаар, фермаларга күш-ажылдың сагылга-чурумун бедидер болгаш кижизидилге ажылын күштелдирер хемчеглерни партия организациялары, бүдүрүлге эргелелдери, колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары хүн бүрүнүң херээ кылдыр ап чорудар херек.

Чай—хөй сүттүң сезону, арбын сүттү саап алырына эн таарымчалыг үе. Колхоз болгаш совхоз бүрүзү саалданы хүн бүрү бедидер аргалыг. Айтырыг болза малдың одарладыышкынын шын организастаарында, чемнерни бодамчалыг ажыглаарында болур.

Партияны долгандыр улам сырый каттыжар

ХАНЫ БҮЗҮРЕЛ

СЭКП ТК-ның бүгү партия организацияларына болгаш бүгү коммунистерге ажык чагаазын улуг сонуургал болгаш кичээнгей-биле таныышкаш, бүгү совет улус-биле кады Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының, эш Н. С. Хрущевка баштаткан ооң ленинчи Төп Комитединиң бүгү политиказын болгаш ажылчорудулгазын изин-биле деткип турмен.

Делегей хөгжүлдезинин, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң талазы-биле бистиң партиявыстың болгаш акы-дуңма өске-даа марксисчи-ленинчи партияларның кады ажылдап кылган курузу делегей хөгжүлдезиниң ханы анализинге, марксисчи-ленинчи өөредигге үндезилеттинген, өзулуг ленинчи курс дээрзин бистиң коммунистеривис, бүгү совет улус бичии-даа чигзиниг чок бүзүреп турар. Ол курска, бистиң партиявыска удур үндезин чок нүүлдээшкин кылып турар кыдат удуртукчуларның хөделиишкинин коммунистиг шимчээшкинге чарылдырыкчы чорук-тур деп көөрүнден өске чүү дээр боор ону.

Кыдат удуртукчуларның ылангыя бистиң партиявыстың Программазына халдап турар чоруу СЭКП кежигүннерин болгаш бүгү совет кижилерни мырынай кайгадып турар. Ыраккы Мөңгүн-Тайганың азы Кара-Хөлдүн бөдүүн ишчизинден — малчыныңдан-даа, бистиң найысылалыыста эртемденден-даа СЭКП-ниң Программазын айтырар болза, ол бистиң өзулуг марксисчи-ленинчи программавыс чүве деп кандыг-даа дадагалзаа чок чугаалаар дээрзин кыдат эштериң билбези хараадан-чыг-дыр. Харын моон ужун ККП-ниң удуртулгазының амгы үеде ээлеп турар туружу совет кижилериң сеткилин хомудадып, элдепсиндирип турар.

Ынчалза-даа бүгү совет улус ышкаш, мен база-ла совет кыдат харызаа тендиш дивес быжыг турар, делегейниң коммунистиг шимчээшкини ленинчи курстан тайбас дээрзинге ханы бүзүреп, бистиң партиявыстың ТК-зының бо талазы-биле чорудун турар хемчеглерин бүрүнүбиле деткип, СЭКП-ниң эш Н. С. Хрущевка баштаткан Төп Комитедин долгандыр улам сырый каттыжар бис.

А. ТУРГЕН-ООЛ.

Чөөн-Хемчик колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелиниң начальниги, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры.

Улам эки ажылдаар

Тес-Хем районнуң «Ак-Эрик» колхозунуң коммунистери болгаш бүгү колхозчулары СЭКП ТК-ның ажык чагаазын улуг сонуургал-биле таныжып турар. Делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чугула айтырыгларын тодарадыр талазы-биле СЭКП-ниң болгаш өске-даа акы-туңма партияларның ажылдап кылдынган ленинчи туружун ында катап тайылбырлап турарын хандыр билип, бир эп-сеткил-биле деткип турарлар.

Бистиң партиявыстың иштики болгаш даштыкы-даа политиказы марксисчи-ленинчи өөредигден , бичии-даа хажывайн турар дээрзинге анаа бөдүүн ажылдакчы кижи мен безин чигзинмейн турар мен. Бистер марксисчи-ленинчи өөредигни амыдыралбиле сырый холбаштыр өөренип турра, бодузустуң ажыл-херектеривисти түүнеп көрүп тура, СЭКП-ниң курузунуң шынчызынга боттарывысбиле бүзүрээн бис. Ынчангаш бис ол ленинчи курстуң тиилелгезинге бүзүрелдиг болгаш ооң боттанышкыны дээш чүткүлдүг демисежип келген болгаш моон соңгаар улам күжениишкиниг демисежир бис.

Ынчаарга, ККП-ниң удуртукчуларының СЭКП-ниң болгаш өске-даа марксисчи-ленинчи партияларның туружу-биле чөрүжүп, оларны улуг туралыы-биле үндезин чок черге буруудадыр деп соргдан турары харын-даа чөгенчиг болгаш боттанмас, үндезин чок үүе-дир.

Мен эмчи ажылдакчызы кижи болгаш, бистиң партиявыстың Программазында улустуң чаагай чоруунуң дугайын айыткан үүлдү кыдат удуртукчуларның «биче буржуазсыг» деп чемелеп турарынга чүгле кайгаар эвес, харын шынгыы удурланыр мен. Кижи дээш сагыш салыышкын СЭКП-ниң кичээнгейиниң төвүнге кеззеде турган болгаш туруп-даа турар. Ол сорулганы күүседир ужурлуг кижилер, бистер боттарывыстың күжүвүстү, билиивисти харамнанмайн, улам эки ажылдаар бис.

Ч. БОРБАЙ-ООЛ,

Колхозта эмнелге салбырының эргелекчизи, Тыва АССР-ниң дээди Совединиң депутады.

Үүректиң ханызындан деткип тур мен

Совет Эвилелиниң партия организацияларына, бүгү коммунистеринге СЭКП ТК-ның ажык чагаазын ленинчи улуг партияның бүгү коммунистери болгаш бүгү совет улус-биле бир дөмей, үүректиң ханызындан деткип тур мен. Бо төөгүлүг документиде амгы бүгү делегей байдалының кол айтырыгларының, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң база национал-хосталгалыг шимчээшкининиң марксисчи-ленинчи анализи бердинген.

Кыдаттың Коммунистиг партиязының удуртулгазының чазыгларынын кол утказын СЭКП ТК бодунуң часаазында марксисчи-ленинчи турушта эн-не тодаргайы-биле илередип, көргүзүп турар. Аңгы-аңгы социал-экономиктиг системалыг чурттарның тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынының айтырыгларын, кижиге чүдүүр чоруктун уржуктарын бистин партиявыстын ажып эрткенин база коммунистиг болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкиннин амгы сорулгаларын кыдат эштер марксизм-ленинизмге удур туруштан шын эвес тайылбырлап, делегей байдалында болган улуг өскерлиишкиннерни чедир билбээнин көргүзүп турар. Акы-дуңма коммунистиг болгаш ажылчын партияларның Москва Чөвүлел хуралдарының Декларациязын болгаш Медеглелин олар каржызы-биле хажыдып турар. СЭКП-ниң XX, XXI, XXII съездилериниң төөгүлүг шиитпирлеринче база бистин партиявыстың Программазынче халдап турардар. СЭКП ТК-ның ленинчи шүгүмүнге удур боттарының демиселинге кыдат эштер бистин чуртувустун иштики херектеринге киржиринге безин четкеннер.

ККП ТК-ның марксизм-ленинизмни хажыдар дээн оралдажыышкынынарынга СЭКП ТК шиитпирлиг удурланмышаан, бистин чуртувуска коммунизм тургузуушкунунуң база делегейде коммунистиг болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкиннер айтырыгларының талазы-биле карачаңгыс шын, ленинчи турушту камгалап турар.

ТК-ның ажык чагаазы акы-дунма коммунистиг болгаш ажылчын партияларның, делегейниң бүгү бурунгаар депшилгелиг кижилериниң изиг деткимчезин алыр дээрзинге бис бүзүрелдиг бис. Ленинниң тугун бедик туткан, Лениннин тургусканы Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнү болганымга, ам бо хүннерде улам-на чоргаарланып тур мен.

Ф. КУЗЬМИН,

1921 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, пенсионер.

«Көк-Тей» совхозтуң куш фермазының куш ажаакчызы **Мария Шумилова** — ол коллективте мурнакчы ажылчыннарның бирээзи. Куш ажаакчызы бир кижи 2500 дагаа оолдарын азырап өстүрер ужурлуг турда, эш Шумилова 3400 дагаа оолдарын өстүрүп турар.

Совхозтуң ажылчыннарының арааңга калбарган социалистиг чарыштың бирги чартык чылда түннелинде эш Шумилова бедик көргүзүгүн чедип ап, мурнакчыларның одуруунга чоргаарал-биле кирген. Ооң эки ажылының чедиишкининиң үндезини үүдел? Дагаа чуургаларын клеткаларга салып эгелээнинден бээр бүгү ажылды шын организастап, чаңгыс-даа дагаа оглун когаралга таварыштырбас дээш бүгү-ле күжүн ынаар угландырып турарында.

ЧУРУКТА: Мария Шумилова.

Фото А. СОКУРОВТУУ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дөртү сессиязы

Июль 19-та Кызылдың хөгжүмшин театрында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дөртү сессиязы болуп эрткен.

Президиум столунда—республиканың Дээди Совединиң даргазы **Т. Ч. Норбу**, дарганың оралакчылары **Т. Э. Сенди биле М. М. Сухачев**. Президиумда олуттарга Дээди Соведтиң Президиумунуң болгаш республиканың министрлер чөвүлелиниң кежигүннери олурупкан.

Даргалакчы эш Норбу сессияны ажыткаш, республиканың Дээди Совединиң Мандат комиссиязының даргазы эш **М. К. Шыырапка** сөс берген. Үш округтарга үнген депутаттарның орнуна соңгуттурган депутаттарның бүрүн эргезин хынаанының түннелдериниң дугайын ол илеткээн.

Дээди Совет дараазында доктаалды хүлээп алган:

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дараазында депутаттарының бүрүн эргезин үүлдүг деп санаар:

Диига Кыргыс Надылович—Чаатының № 90 соңгулда округундан 1963 чылдың март 3-те соңгуттурган;

Еремин Иван Игнатьевич—Элегес-Аксының № 22 соңгулда округундан 1963 чылдың май 22-де соңгуттурган;

Онгай-оол Хомушку Дармаевич—Алдын-Булактың № 38 соңгулда округундан 1963 чылдың июнь 30-де соңгуттурган.

Сессияның хүн айтырыгларын бадылааны:

1. Чоннуң амыдырал хандырылгазын улам ыңай экижидер, улустуң хереглел бараанларының шынарын бедидер болгаш ассортиментизин калбартыр дугайы.

2. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретарын соңгуур дугайы.

3. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң садыг, ниитиниң чемненилгези болгаш чоннуң амыдырал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиязын соңгуур дугайы.

4. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайы.

Хүн чурумунуң бирги айтырыын чугаалажып көөрүн сессия эгелээн. Чоннуң амыдырал хандырылгазын улам ыңай экижидер, улустуң хереглел бараанларының шынарын бедидер болгаш ассортиментизин калбартыр дугайында илеткел кылыры-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы депутат **Н. Н. Коссовка** сөс берген.

Эш Коссовтуң илеткелиниң талазы-биле санал бергеннер болза:

Депутаттар **О. К. Оолак, А. И. Канунников, Х. С. Сат, Б. Д. Бичеоол, А. М. Арланмай, С. У. Монгуш, М. Б. Достак-оол, Д. Ч. Салчак, С. Х. Красный, Н. А. Сердобов, Д. Д. Доскар, М. Б. Шойжуң, С. К. Тока**; райкүүскомнар даргалары **Т. С. Бегзи, К. К. Дилгижек, С. М. Баир-оол, С. С. Сакты-Сюрюң**, Тыва АССР-ниң Коммунал ажыл-агый министри **В. М. Еремеев**, республиканың амыдырал хандырылга эргелелиниң начальниги **В. В. Ковыршин**.

Бо айтырыгны чугаалажып көөрүн дооскаш, «Чоннуң амыдырал хандырылгазын улам ыңай экижидер, улустуң хереглел бараанларының шынарын бедидер болгаш ассортиментизин калбартыр дугайында» республиканың Дээди Совединиң доктаалын сессия хүлээп алган.

Хүн чурумунуң дараазында айтырыын чугаалажып көрген. Депутат **Н. А. Сердобовтуң** саналын ёзугаар депутат **Г. В. Ивановту** өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретарының хүлээлгезинден хостаан болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретарынга депутат **К. Н. Диганы** соңгаан.

Ооң дараазында, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң садыг, ниитиниң чемненилгези болгаш чоннуң амыдырал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиязын 11 кижи составтыг кылдыр, даргазынга — депутат **Г. В. Туровещи** соңгаан.

Республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарының дугайында илеткел кылыры-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары депутат **К. Н. Диигага** сөс берген.

Республиканың чамдык районнарын улгаттыр каттыштырганы-биле холбаштыр «Тыва АССР-ниң Күрүне тургузуунуң дугайында» Тыва АССР-ниң Хоойлузунун 2 үүлүнге өскерилгелер киирер дугайында» Хоойлуну сессия хүлээп алган.

Ооң дараазында, сессия «Тыва АССР-ниң Күрүне эрге-чагыргазының органнарының болгаш күрүне эргелелиниң органнарының дугайында» Хоойлунуң 16 үүлүнге өскерилгелер киирер дугайында хоойлуну хүлээп алган. СЭКП Тыва обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Партия-күрүне контролюнуң комитедин тургузар дугайында СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунун, республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын ол хоойлуда үүлдүг деп санаан. Тыва АССР-ниң Чурт болгаш азыр-чем үлетпүрүнүң министерствозун дужүрер дугайында республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын бадылаан болгаш «Тыва АССР-ниң Күрүне эрге-чагыргазының органнарының болгаш күрүне эргелелиниң органнарының дугайында» Хоойлунуң 16 үүлүнге чогуур өскерилгелерни киирген.

Ооң соонда сессия дараазында доктаалды хүлээп алган:

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызынга база СЭКП Тыва обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Партия-күрүне контролюнуң комитединиң даргазынга эш Монгуш Кокыйлаа **Шыырапты** томуйлаар дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1963 чылдың февраль 9-та Чарлыын;

Тыва АССР-ниң Автомобиль орук-тарының тудуунун болгаш септелгезиниң эргелелиниң начальнигиниң хүлээлгезинден эш Оюн Тамдынович **Ензакты** хостаар дугайында 1963 чылдың март 16-да Чарлыкты;

Тыва АССР-ниң Автомобиль орук-тарының тудуунун болгаш септелгезиниң эргелелиниң начальнигинге эш Игорь Семенович **Степановту** томуйлаар дугайында 1963 чылдың март 16-да Чарлыкты;

Тыва АССР-ниң коммунал ажыл-агый министриниң хүлээлгезинден эш Виктор Сергеевич **Гущинин** хостаар дугайында 1963 чылдың июнь 5-те Чарлыкты;

Тыва АССР-ниң коммунал ажыл-агый министринге эш Виктор Михайлович **Еремеевти** томуйлаар дугайында 1963 чылдың июнь 5-те Чарлыкты бадылаар.

Ооң-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дөртү сессиязының хагдынганын чарлаан.

НИИТИНИҢ МАЛЫНГА ХӨЙ ЧЕМ ДЭЭШ

ХАНДАГАЙТЫ. Өвүр районда «Торгалыг» колхозтуң кол сиген шөлдерин болур Сарыг-Хөлде болгаш Чалаатыда демниг күш-ажыл эгелээн. Ниитизи-биле 14 машина кошкан 7 трактор, аттың 9 машиназы кирген. Машинага кестинмес, ынчалза-даа үнүжү эки черлерни шилип кезеринге хол кадыырлыг 44 кижини звенолар аайы-биле организастаан.

Мал чеми белеткээринге машина-чепсекти септээри, өске-даа дериг-херекселдер четчелээри эрткен чылдан дээре болган. Бо талазы-биле колхозтуң механизаторларын механик Д. Ойдуптуң эки удуртканын демдеглээри чөптүг.

Колхоз алды муң тонна сиген, беш муң тонна силос белеткээр. Бо чылын сигенинг үнүжү орайтаан болзажок, планны чедиишкинниг күүседип болурунуң аргалары бар. Хой ажылының чеди бригадалары шупту кирипкен. Хову болгаш тудуг бригадаларындан звенолар база үнген.

* * *

ЧАДААНА. «Чыраа-Бажы» совхозтуң сиген шөлдеринде ажылныш бо хүннерде улам хайныккан. Совхозтуң салбырларындан алды бригада үнген, оларда 9 трактор, 10 аът машиназы быжыглаттынган, хол кадыырлыг 70 ажыг кижини организастаан.

Баштайгы хүннерниң медээзи-биле алырга, 400 гектар хире шөлдүң сигенин кескен. Бөлүп сараатааны 1495 центнер. Бо талазы-биле Чыргакы салбырының көргүзүлери мурнап турар. Олар 240 ажыг гектарны кескен болгаш 700 центнер сигенни сараттап алган.

Совхозтуң сиген шөлдеринде машина-техника болгаш кижи күжү хүн бүрү улам немежип, ажылдың темпизи дүргедеп туруп турар. Хой ажылының чеди бригадалары сиген шөлүнче база шупту кирипкен.

Улуг-Чыргакыда хой ажылының бирги бригадазын (удуртукчузу Донгак Седен) маңаа демделээри чөптүг. Күш-ажылды шын организастаанындан олар каш-ла хүн 350 центнерни бөлүп сараттаан. Кезилделе 1 аът машиназы, хол кадыырлыг 10 кижи ажылдап турар.

Хорум-Дагның. Чыраа-Бажының болгаш Чыргакының школачылары ниитинин малынга будукбүрү боодалдап белеткээр талазыбиле совхозту шефке алган. Күш-ажыл башкыларынга удурткан звенолар бо ажылды чер болганда база калбартып эгелээн.

* * *

ТООРА-ХЕМ. Сиген хоолулуг турар үеде ону ажаап ап, ниитиниң малынга четчир санныг, эки шынарлыг чемнерни белеткээри чугула сорулга. Тожу районда «Май бириг» көдээ ажылагый артелиниң колхозчуларындан сиген кезилдезинче 124 кижи үнген. Олар чеди кезек черде 3 тракторлуг, 17 аът машиналыг кестирип эгелээн, хол кадыырлыг 60 ажыг кижи база ажылдап кирген.

Партия организациязының секретары эш Дастай-оолдуң дыцнатканын ёзугаар алырга, колхоз 3300 тонна сиген, 2300 тонна силос белеткээр планныг. Ону чедиишкинниг күүседиринге аргалар бүрүн бар, күш-даа четчир, сигенниң үнүжү база эки.

Сигенчилериң ортузунда социалистиг чарыш улам күштелип эгелээн. Бо талазы-биле эш Байгыыжыктың болгаш Тоглаамайның удуртканы бригадаларның көргүзүү бедик, олар чарыштың мурнуку одуруунда. Сиген шөлүнде күш хүн бүрү улам-на немежип, ажылдың фронтузу улам калбарып турар.

* * *

БАЯН-ТАЛА. Чөөн-Хемчик районда «Октябрь 30 чылы» колхозтуң Кара-Тал, Кадыр-Орук, Улуг-Шык сиген шөлдеринде демниг күш-ажыл көдүрүп үнген. Баштай 4 аът машиназы, 1 трактор кирген, хол кадыырлыг 30 ажыг кижи эгелээн. Бо хүннерде 3 аът машиназы, хол кадыырлыг 20 кижи немешкен.

Колхоз 1500 тонна бөдүүн, 2550 тонна шыктыг чемнер белеткээр планныг. Ону чедиишкиннинг күүседип болурунуң аргалары бар. Бо чылын олурткан 850 гектарда кукурузаның үнүжү багай эвес.

Сиген шөлдеринде машина-техника болгаш кижи күжү хүн бүрү улам-на немежип турар. Ол ажылда чүгле хову бригадазы эвес, хой ажылының бригадалары, фермаларның коллективтери болгаш тудугнуң бызаңчылары база хаара туттунган.

* * *

ШАГААН-АРЫГ. «Улуг-Хая» совхозтуң Көк-Чыраа салбырының ажыл-ишчилери ниитиниң малынга четчир, эки хоолулуг чемнерни белеткеп алыр дээш түүлүлдүг ажылдап турар. Сиген шөлдеринде ниитизи-биле 130 ажыг кижи, тракторнуң 9, аттың 4 машиназы ажылдап турар.

Техниканы бүдүрүкчүлүг ажыглавышаан, күш-ажылды шын организастаанының түннелинде, көк-чыраажылар, каш-ла хүн иштинде 1575 центнер сигенни бөлүп сараттаан. Хүнде трактор-биле сиген кестирер норманы 135—150 хуу күүседип турар Балдар Даваа, Бүдүп Маадыр-оол ышкаш механизаторлар хөй. Хол кадыры-биле ээлчегде 0,29 гектарның орнунга Кыргыс Май-оол 0,40 гектарны, Балчый Довук — 0,50 гектарны кезип турар. Ындыг мурнакчыларны хөйнү илередип болур.

Мал чемни бүгү-ле арга-биле улам хөйнү белеткеп алырынга организастыг хемчеглерни чорудуп турар. Монгуш Содуй-оолга удурткан 22 кижи составтыг бригаданы будук-бүрү боодалдар белеткээринче организастаан. Олар сөөлгү хүннерде 2000 ажыг центнерни белеткээн.

Арыг-Бажы салбырның Көк-Хаакта ажыл-ниш база хайныккан. Олар баштайгы хүннерде 420 ажыг центнер сигенни бөлүп сараттаан. Олышкаш, Хайыракан салбыры сиген белеткелинче база кирипкен: Борбак-Арыгда 15 кижи, Кускун-Баарында 9 кижи хол кадыырлыг эгелээн. Моон-биле кады, Хендерге салбыры мынчага сиген кезилдезин эгелевээни таачап-даа таарышпас.

ТЫВА АССР-НИҢ ДӘӘДИ СОВЕДИНИҢ ДӨРТКҮ СЕССИЯЗЫ

Чоннуң амыдырал хандырылгазын улам ыңай экижидер, улустуң хереглел бараанныларының шынарын бедидер, ассортиментизин калбартыр дугайында

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы депутат Н. Н. Коссовтуң илеткели

СЭКП-нин Төп Комитединин июнь Пленуму партия биле улустар амыдыралынга улуг чаагай салдарлыг болганын, СЭКП-нин XXII съездинин тоогулуг шиитпирлерин болгаш партияның ТК-зының пленумнарының шиитпирлерин күүсетпишаан, бистин Төрээн чуртувустуң улустарының үлетпүр, көдээ ажыл-агый, культура хөгжүлдезинде кайгамчыктыг улуг чедишкиннериниң дугайын эш Коссов бодунуң илеткелинин эгезинде чугаалаан.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың хүн бүрүдеги сагыш салыышкынының, ажылчыннарның, колхозчуларның болгаш улусчу интеллигенцияның кызымаккай күш-ажылының ачызында бистин Тыва республика сөөлгү он чылдарның дургузында ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунда улуг чедишкиннерлиг болган. Республиканың үлетүрүнүң продукциязы 2,8 катап, капитал тудугнуң хемчээли 6-дан ажыг катап, үлетүр бүдүрүлгезинин электри энергиязын хереглээри 2 миллион киловатт турганындан 12,9 миллион чедир, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның саны ийиден ажыг катап көвүдээн. Ол ышкаш көдээ ажыл-агыйда эзт бүдүрери 192 хуу, сүттүү — 143 хуу, дуктүү — 3 катап өскен болгаш тарылга шөлү 4,3 катап калбарган. Колхозтар болгаш совхозтар часкы тарылганың планын күүсеткен, күрүнеге эзт болгаш дук садарының бирги чартык чылда онаалгазын ажыр күүсеткен.

Ажылчы чоннарның материалдыг чаагай байдалын улам ыңай экижидер, совет кижилерниң материал-культурлуг негелделерин долузу-биле хандырар дугайында партияның болгаш чазактың доктаамал сагыш салыышкынының дугайын илеткелчи онзалап демдеглээн.

Кайы-даа капиталистиг чурт-биле деннээрге, Совет Эвилелинге эң-не бедик амыдырал деннелин хандырар деп, бүгү делегейге төөгүлүг үжүрдүзалыг сорулганы бистин партиявыстың Программазында айыткан. Бистин партиявыс перспективаны планнап тура, бөгүнгү хүннүң хереглелдериниң дугайын кажан-даа утпайн турар.

Бо сорулганы күүседир херекке улуг роль ажылчы чоннар депутаттарының Советтеринге онаажын турар. Ажыл-агыйны эргелеп башкарарын бүдүрүлге принцивин өзугаар эде тургузар дугайында СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирлери чер-чер Советтериниң мурнунда база-ла чаа-чаа сорулгаларны салган, олар болза эргелеп башкарарының чаа структуразының артык шынарын ажыглаашы, амыдыралдың, өөредилгенин, культураның айтырыгларынче улуг кичээнгейни салыр хүлээлгелиг.

Ажылчы чоннарның культура-амыдырал хандырылгазын экижидер дугайында партияның болгаш Совет чазактың доктаамал сагыш салыышкынының чайыннанчак херечизи болза бо айтырыны РСФСР-ниң Дээди Совединин бирги сессиязынга чугаалашканы база «Чоннуң хандырылгазын улам ыңай экижидер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы болур. Ол документилерде ажылчы чоннуң амыдырал хандырылгазының деннелин үндезини-биле бедидериниң тодаргай хемчеглерин айыткан.

Бистин республиканың экономиказы болгаш культуразы өскени-биле кады, чоннуң амыдыралы база экижээн. Үүрмек, быдаргай көшкүн ажыл-агыйдан колхозтарда, совхозтарда улуг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинче шилчилге тыва араттарның чүс-чүс чылдардағы байдалынга үндезин өскерилгени киргген. Чеди чылдың чүгле сөөлгү 4 чылдарының дургузунда республиканың колхозтарында болгаш совхозтарында 3600 чуртталга бажыңнары туттунган, медицина пунктулары, уруглар садтары болгаш яслилери, магазиннер, столоваялар, клубтар болгаш библиотекалар ажыттынгылаан. Чоннуң акша орулгазы 62 хуу көвүдээн.

Оон-биле кады, ажылчы чоннарның, ылангыя шиитпирлиг участоктарда ажылдап турар малчыннарның амыдыралының материал болгаш культурлуг деннелин улам ыңай экижидер талазы-биле ажыл республикада ниитили-биле ам-даа четпес чоруттунуп турар. Райкүүскомнар, көдээ Советтер, чамдык министерстволарның болгаш ажыл-агыйларның удуртукчулары, колхоз-совхоз эргеледдери көдээ чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидеринче ам-даа четпес кичээнгей салып турар. Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Тес-Хем, Өвүр болгаш өске-даа районнарның дыка хөй колхозтарында болгаш совхозтарында малчыннарның чүс-чүс өг-бүлелери ам-даа өглерде болгаш чедир туттунмаан бажыңнарда чурттап, амыдыралда улуг бергелерге таваржып турарлар. Ындыг турбуже, малчыннарга бажыңнар тудуп бээриниң планы дыка хөй колхозтарда болгаш совхозтарда чыл санында-ла күүсеттинмейн турар.

Көдээ чоннуң культура-амыдырал хереглелдерин экижидер талазы-биле тодаргай хемчеглери СЭКП обкомунуң V пленумунуң соонда бүгү районнарда ажылдап кылган болгаш боттандырыш турар. Чижээлээргe, Чөөн-Хемчик райкүүском (даргазы эш Дилгижек) эдээн эки ажылды чорудуп турар. Районнуң колхозтарында хөй-хөй чуртталга тудуу чоруттунуп, колхозчуларның бажыңнарының септелгези кылдынып, ам безин 8 чунар бажыңнарны туткан, кызыл булуңнар туттунуп турар. Колхозтарны, хойжу бригадаларны, фермаларны эмнелге, культура-чырыдыышкынның албан черлери үргүлүү хандырып турар, чедирип садар садыг эки организаттыгнан. «Большевик» колхозтуң бригадаларында, фермаларында он-он чаа бажыңнарны, кызыл булуңнарны, чунар бажыннарны туткан. Ында колхозчуларның медицина, садыг, культура хандырылгазын эки организастаан.

Культура-амыдырал черлерин тудар, чоннуң хандырарын экижидер талазы-биле Барыын-Хемчик, Өвүр, Улуг-Хем районнарда ындыг-ла багай эвес хемчеглер чогаттынган хирезинде, оларның хөйү-ле саазын кырында арткан. Өвүр районда тудар деп көрдүнген 25 чуртталга бажыңнарындан амдыгаа чедир чангызы-даа туттунмаан, 14 бажыңны чүгле тудар деп турар. Тудар дээн 13 бажыңдан «Кызыл тук» колхозта чүгле чангызы туттунган болгаш бир чунар бажыңны ам тудар деп турар. Каа-Хем районда колхозтарга тудар дээн 81 бажыңнарның чүгле 12-зи туттунган, 13 чунар бажыңнардан чүгле 3 болгаш үш пекарнядан чүгле чангызы туттунуп турар.

Бо сессияның белеткелинин үезинде Каа-Хемниң «Кызыл тук» колхозунуң хойжузу, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин депутады эш Салчак Бөрзектен Министрлер Чөвүлелинге биллириишкин киргген. Бодунуң чагаазынга ол мынча деп бижээн: «Кызыл тук» колхозтуң даргазы эш Фоменко чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидер талазы-биле партияның болгаш чазактың доктаалын күүседириниң чогуур хемчеглерин албайн турар. Мында чүгле чаа бажыңнар туттунмайн турар эвес, харын эрги бажыңнар база септеттинмейн турар. Малчыннарның хандырылгазы багай тургустунган. Биске садыгжылар келбейн турар, радио болгаш кино ажыңдавас. Харын-даа, удуртукчулар боттары безин биске келбейн турар».

Ажылчы чоннарның амыдыралын экижидериниң шиитпирлиг үүлү чүрттатка тудуунуң айтырыын шиитпирлээри болур. Күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелериниң база организацияларының капитал салыышкынларының күсели-биле дөрт чылдың дургузунда республикада 151,6 дөрбелчин метр чурттатка шөлүн ажыглалда киргген. Оон аңгыда хоорайларның болгаш ажылчын суурларының чону ол-ла үениң дургузунда хууда шыгжамырының күсели-биле база күрүне чөлдизинин дузазы-биле 47 муң дөрбелчин метр чурттатка шөлүн туткан. Колхозчулар болгаш көдээ интеллигенция 1832 чурттатка бажыңнарын туткан. 1958 чылга деннээрге чурттатка фондузу 34 хуу көвүдээн. Оон-биле кады, сөөлгү чылдарның дургузунда чаагайжыды кылдынган, төп одалгалыг, суг дамчыдылгалыг, а Кызылда — канализациялыг хөй каът бажыңнар тудары чоруттунган.

Ындыг болза-даа чурттатка тудуунуң темпизи хереглелден дыка хожудап турар. Ол дээре чурттатка тудуунга акша-хөренгини эвээш берип турарында эвес, хамык ужур бистин тудуг организацияларывыстың тудугну дыка оожум кылып, тудугну доозарының хуусаазын озалладып турарында.

Бо сорулгага көрдүнген 7868 муң рубльдин капитал салыышкынындан бо чылдың 6 айларының дургузунда үчүге 3163 муң рубль азы 40,2 хуузу ажыглаттынган. Планнаттынган чурттатка бажыңнарының чүгле 16,1 хуузун ажыглалга киирген.

Чурттатка тудуу ылангыя Кызыл хоорайда онза багай чоруп турар. План өзүгаар 18447 дөрбелчин метрниң орнунга чартык чылда чүгле 1028 дөрбелчин метр ажыглалда киргген. Чурттатка тудуун ажыглалга киириериниң план күүселдезинин үзүлгени хамыктың мурнунда республиканың капитал-тудуг килдизинин эргелекчизи (эш Иванов), коммунал ажыл-агый министерствозунуң (министри эш Еремеев), Кызыл хооркүүскомунун (даргазы эш Красный) талазындан тудугнуң чорудулгазын багай контрольдап турары-биле тайылбырлаттынар. Архитехтура эргелелинин (начальниги эш Ровнов), Кызыл хооркүүскомнуң болгаш «Кызыл тудугнун» тудуг-монтаж эргелелинин (эргелекчизи эш Нестеровский) талазындан тудуг ажылының шынарын багай контрольдап турар.

Өвүр, Тес-Хем болгаш Улуг-Хем районнарда чурттатка тудуу база багай чоруп турар. Ында амдыгаа дээр чангыс-даа дөрөблчин метр чурттатка шөлүн ажыглалда киирбээн, ол хирезинде-ле, айыттынган райкүүскомнарның удуртукчулары эштер Сакты-Сюрюн, Бегзи болгаш Дардаш олар чурттатка тудуунга акша-хөренги бээрин көвүдедир дугайында айтырыгны удаа-дараа тургузуп, а херек кырында үндүрүп берген хөренгини ажыглаар талазы-биле практиктиг хемчеглерни албайн, чоннуң бажыңнар-биле хадырарынга сагыш-човангыр эвес чорукту көргүзүп турарлар.

Ажылчы чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидериниң база хандырылганың культуразын бедидериниң дугайында ТК-ның болгаш Совет чазактың айтыышкыны бистиң республикада ам-даа багай күүсеттиниң турарын шуут миннир херек деп эш Коссов чугаалаан. Республиканың амыдырал-хандырылга эргелелинин (начальниги эш Кавыршин) бүдүрүлге черлери, хандырылганың хөй-хөй хевирлериниң доктаттынган планнын күүсетпээн. Амыдырал-хандырылга эргелелинин бүдүрүлге черлери идик-хеп септээр талазы-биле чоннуң негелделерин хандырарын тергиин багай организастаан турар. Кызыл хоорайда идик, хеп септээр мастерскаялар чагыларны дыка үр үе иштинде, шынар чок күүседип турар болгаш хөлезини аар. Кызылда идик, хептиң үүрмек септелгезинин чүгле каш пунктулары бар. Хоорай Совединин күүсекчи комитединин хөй удаа шиитпирдери турза-даа, амыдырал хандырылгазы Кызылда дыка кошкак организастаттынган. Чижээ, чоокта чаа-ла Кызылга идик будуп база аштадып ап болур турган, ынчалза-даа ам ол чок. Хоорайның үлетпүр комбинадының дирекциязы орулга чок дээш идик аштакчыларын казып каапкан.

Бажыңнарга барып дааранар машиналар болгаш өске-даа ындыг машиналарны септээри, хепти септээри болгаш аштаары, шуут-ла бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга, колхозтарга болгаш совхозтарга барып турган, чоннуң чагыгларын хүлээп алыры, өөс аймаа садыглап турар магазиннерге хеп дааранар чагыгларны хүлээп алыры, чадаг-тергелерни, мотоколяскаларны болгаш автомобильдерни септээри дээн ышкаш өске-даа хөй-хөй ындыг ажылдарны бисте ам-даа практикалавайн турар. Чонга көргүзүп турар дузаның шынары куду, а чамдыкта харын чагыкчыларның материалын үреп каар чоруктар бар. Сельхозтранстың план килдизинин ажылдакчызы эш В. Е. Сайгутина бодунуң материалындан чазын, күзүн кедер тонну 1962 чылдың ноябрь 7-те чедир даарап бээрин дилээн, ол чагыгны чогуур өйүнде кылып бээрин. Кызылдың хеп дааранар чери аазаан. Ынчалза-даа аазаашкын хевээр арткан. 1963 чылдың майда ук мастерская үреп каапкан материалының өртээн ээзинге акша-биле төлээр ужурга таварышкан.

Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинады идик-хеп, шак, электри-биле изидер хереклелер, бажыңның эң чугула хереклелерин септээринин мастерскаяларын ийикпе оода-ла пунктуларын безин көнгүс организаставаан, а Чадаанада чүгле сапог кыдыр чангыс-ла кижи бар.

Ак-Довуракта болгаш Хову-Аксында ажылчыннарның амыдырал хандырылгазын багай организастаан, ында идик-хеп септедип, костюм бастырып, шак, электроплита, чадаг-терге септедип алыры берге.

Бир эвес район, көдээ, суур болгаш хоорай Советтериниң күүскомнары бо чугула ажылче боттарының кичээнгейин угландырып, амыдырал хандырылгазының бүдүрүлге черлериниң ажыл-чорудулгазын экижидер болгаш чонга көргүзүп турар ачы-дузаны калбартыр дугайында сагыш салып келген болза, чоннуң амыдырал хандырылгазында улуг четпестер дыка эвээш турар ийик.

Амыдырал хандырылгазының кол участогу коммунал ажыл-агыйның черлери болуп турарын илеткелчи айыткан. Коммунал черлериниң четкизи чылдың-на өзүп турар. Амды үеде республикада 385 олуттуг 17 чунар бажыңнар, 40 олуттуг 14 баш таарар черлер, 264 орунныг 14 аалчылар бажыңнары бар. Кызыл хоорайда бир эзлчегде 500 килограмм хеп чуур чер «Кызыл тудуг» септелге эргелелиниң болгаш капитал тудуг килдизинин бүрүүзу-биле ажыглалга киирти нмээн.

Эрткен чылын коммунал черлериниң чунар бажыңнары, баш дүгү таарар черлери чонну хандырарының планын күүседип чадаанар. Ылангыя Кызыл, Чадаана, Туран хоорайларда, Сарыг-Септе чунар бажыннар тергиин багай ажылдаан. Кызылдың ийи дугаар чунар бажыңы план өзугаар 60 хонук септелгеге турар турган, 170 хонук турган болгаш септелге соонда база-ла хөй-хөй чедир кылдынмаан чүүлдерлиг болган. Мындыг чорук колдуунда бүгү районнар төптеринде база бар.

Өвүр, Тес-Хем, Тожу районнарның төптеринде баш дүгү таарар черлер чок болуп турары коммунал ажылагый министерствозун болгаш ол райкүүскомнарның удуртукчуларын дүүретпейн турар.

Барыын-Хемчиктин, Өвүрнүң, Тес-Хемниң аалчылар бажыннарынга келген улуска хирлиг оруп-дөжек бээри ховар эвес, ында идик-хеп аштаар шөткалар, хеп базып алыр илиирлер чок болгаш арыг-шеверни база сагывайн турар.

Чамдык районнарда чоннуң электри хандырылгазын үзүктелдирип турар. Чадаана, Шагаан-Арыг хоорайларда болгаш өске-даа районнар төптеринде ындыг чоруктар бар. Чадаанының электростанциязын катап чаартыры амдыгаа чедир үзамдыгын турар болгаш чурттакчы чон электри-биле бөгүнге чедир хандыртынмаан. Бистин колхоз болгаш совхоз суурларывыстын чурттакчы чонуң химиктиг аштарга, хеп будулгазы, хеп даараары, бажың ажылынга херек машиналарның, бажың хереклелериниң септелгези дээн ышкаш ындыг үүлдернин дузазын көрбейн турар.

Көдээниң чурттакчы чонунуң амыдырал-хандырылгазынга колхозтар боттары хөй чүүлдү кылып болур, чүге дизе, оларның хөй-ниити фондулары дыка өскен болгаш боттарының күжү-биле амыдырал хандырылгазының янзы-бүрү комбинаттарын организастап болурлар.

Улустуң хереглел бараанныларын кылып турар бүдүрүлге черлериниң ажылын илеткелчи тодаргай чугаалаан.

1958 чыл-биле деннээрге 1962 чылда республиканың үлетпүр бүдүрүлгелериниң ниити продукциязы 81 хуу өскен. Өөрүлдениң бо темпизи чеди чылдың планныг даалгаларындан эдээн ажып турар.

Ынчалза-даа республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери улустуң хереглел бараанныларын ассортимент өзугаар бүдүрер талазы-биле негеллени долузу-биле хандырып шыдавайн турар. Чамдык бүдүрүлгелер чонга эң-не чугула хереглелдиң бараанныларын бүдүрериниң планын күүсетпейн турар болгаш оларның шынары куду болуп артпышаан. Үлетпүр комбинаттары чартык чылда бажың иштиниң дериг-хереклелин кылырының планын чүгле 75,1 хуу, даараныла кылыгларын — 95,3 хуу күүсеткеннер.

Көдээ чоннуң суржуң байдалче шилчээни-биле холбаштыр, бажың хереклелери хөй негеттиниң турааа-даа, райүлетпүр комбинаттары болгаш Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр чери оларны кылырының планын күүсетпээн. Ынчангаш чон бо чылдың 6 айларының дургузунда дыка хөй санныг стол, сандай болгаш шкаф, диваннарны чедир албаанныр. Сарыг-Септиң болгаш Тожунуң райүлетпүр комбинаттары улустуң хереглел бараанныларындан дыка хөй бараанныларны чедир бербээннер.

Бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынары ам-даа куду. Бо чылдың 6 айларының дургузунда Кызылдың эзт комбинадынга күрүненің садыг инспекциязы 329 тонна эзтти, 1653 килограмм дагаа эздин, 1670 килограмм колбаса кылыгларын холуп каапкан. Кызылдың сүт заводунга бо-ла үениң иштинде 3 тонна 300 кг сүтту, хлеб заводунга 3,5 тонна хлебти, 600 кг кондитер кылыгларын, пиво заводунга эзиртпес сускунну 6300 литрни үрей кылган. Амыдырал хандырылга эргелелиниң болгаш Улуг-Хем ыяш үлетпүр черинин бүдүрүлгелеринге кылдынган бажын хереклелериннен 2246 кезекти хынаарга, оон 1463 кезээ үрей кылдынган болган.

Улустуң хереглел бараанныларының ассортиментизин көвүдедири болгаш оларның шынарын бедидер дээш бүгү-ле чүүлдү кылыр херек.

Республиканың Министрлер Чөвүлели чоннуң амыдырал хандырылгазын улам экижидер талазы-биле бо чылдың июньде тодаргай хемчеглерни ажылдап кылып, чоокку ийи чылда чорудар хемчеглерни бадылаанын эш Коссов дыңнаткан.

1964 — 1965 чылларда Кызыл, Чадаана, Туран хоорайларга, район төптери Сарыг-Сепке болгаш Бай-Хаакка амыдырал хандырылгазының комбинаттарының тудуу көрдүнген, Кызыл хоорайга химиктиг аштаганың болгаш хеп будуур фабриканың тудуун эгелээр.

Республиканың бүгү хоорайларынга болгаш район төптеринге бо чылын культура-амыдырал болгаш ажыл-агыйның эң чугула чүүлдерин бажыңнарга тур хөлезиледип ажыгладыр пунктулары ажыттынар ужурлуг.

Оон аңгыда колхозтарда болгаш совхозтарда чурттап турар чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле улуг ажылдарны чорудары көрдүнген. Тодаргайлаарга, 336 олуттуг 29 чунар бажыңнарны, 1065 орунныг 17 уругаар албан черлериниң, 432 олуттуг 17 столоваяларның тудуу чоруттунар.

Илеткелчи школа-интернаттарның, уруглар садтарының болгаш яслилериниң тудугларын ажылчы чоннар депутаттар Советтериниң контролюнга алган турар дугайында айтырыгга доктаап чугаалаан.

Партияның болгаш чазактың бүгү-ле шиитпирлериниң совет кижиниң кадыкшылының дугайында кайгамчык сагыш салыышкыны синниккен. Ажылчы чоннуң кадыын камгалаар талазы-биле ажылдар республикада доктаамал эжижип, чонга бедик мергежилдит эмчи дузаламчызы эдээн эки аларган. Эмнелге албан черлериниң четкизи чыл бүрүде калбарып турар. Ам үеде 10000 кижи бүрүзүнге 12 эмнелге оруннары, 20 ажыг эмчилер онаажып турар.

Чоннуң эмнелге хандырылгазында чамдык таарымчалыг талалар тураажок, бисте дыка хөй четпестер бар. Кызыл хоорайның эмнелгезинде, нерв, карак, диш база кулак-боостаа-думчук эмнээр эмчилерде ооччурлаашкын ам-даа дыка улуг.

Хоорайның болгаш районнар аптекаларының ажылында четпестерни илеткелчи база демдеглээн. Кызыл хоорайда эмчинин рецептизи-биле эмни дүнеки үеде чүгле чангыс аптекадан ап болур. Өске аптекалар кежээкинин 4—5 шакка чедир ажылдап турарлар.

Диш эмведир, кылдыртыр талазы-биле чон улуг бергелерге таваржып турар. Кызыл хоорайда диш эмнеп кылыр чүгле чангыс лаборатория бар болгаш улус оон дузазын алыр дээш ооччурга ийи ай чедир маадар ужурга таваржып турарлар.

Эмнелге хандырылгазын экижидер дугайында чер-чер Советтериниң күүскомнары ам-даа четпес кичээнгей салып турар. Тес-Хем, Өвүр, Таңды, Барыын-Хемчик районнарда эмнелге албан черлериниң кышка удур белеткели чыл санында багай болуп келген.

Чоннуң эмнелге хандырылгазын доктаамал экижидери, ылангыя көдээге профилактика болгаш санитар-чырыдыышкын ажылдарын күштелдирип, партияның болгаш чазактың берип турар дузаламчызын долузу-биле ажыглаары Советтериниң сорулгазы болур.

Чоннуң культурлуг негелделери чыл бүрүде өзүп турары-биле холбаштыр республика культура албан черлериниң сырый четкизи-биле шыптынган, оларның материал-техниктиг баазазы быжыгып турар.

Оон-биле чергелештир чонга бараан болурунуң талазы-биле культура албан черлериниң ажылында улуг четпестер бар. Бисте ам-даа эдээн хөй клубтар, культура бажыңнары болгаш библиотекалар колхозтарның болгаш совхозтарның амыдыралындан хоорук ажылдавышаан. Чүгле кино көргүзүглери-биле кызыгаарлаттынып турар клубтар бисте бар. Клубтар болгаш культура бажыңнарының ажылдакчыларында инициатива чок кижилер үргүлүү таваржып келген.

Хөй-ниити эгелээшкин-биле библиотекалар болгаш клубтар четкилерин сайзырадыр сорулга оожум шиитпирлеттинин турар. Хойжу бригадаларга болгаш фермаларга кинолар көргүзериниң графигин болган чок-ла үзүп турар. Кышкы үеде культураның дыка хөй одаглары Улуг-Хем, Тес-Хем болгаш Барыын-Хемчик районнарынга одаар чүүл чок турганы-биле ажылдавайн турганнар.

Райкүүскомнарның, культура ажылдакчыларының сонгаарладып болбас сорулгазы — культура-чырыдыышкын албан черлеринде улуг четпестерни чайладыры болгаш оларның ажылын СЭКП ТК-ның июнь Пленумунун негелделеринге дүүштүр эде тургузары болур.

Совет кижилериниң материалдыг чаагай амыдыралы бедээнинин көскү чижээ болза, үүрмектеп садар бараанныларның саарылгазының доктаамал өзүп турары болур дээрзин илеткелде көргүскен. Садыгның болгаш ниитинин чемненилге черлериниң четкизи чыл бүрүде калбарып турар. 1958 чыл-биле деннээрге, эрткен чылын үүрмектеп садар бараанныларның саарылгазы 24 млн. хире рубльге көвүдээн, оон иштинде ниитинин чемненилгезинин саарылгазынга 1,6 млн. ажыг рубль немешкен. Садыгда мурнакчы арганларны ажыглаары болгаш садыгны тускайжыдары улам сайзырап турар.

Ынчалза-даа садыг организацияларының ажылында улуг четпестер үргүлчүлеп турар. Чоннуң негелделерин багай өөренип көрүп, планнаарда болгаш бараанныр хуваарда улуг частырыгларны кылып турар.

Чүгле бо чылдың бирги кварталында 1242 хүннерде магазиннер хааглыг турган. Бар автолавкалар үзүктелишкинниг ажылдап турар. Улуг-Хем, Тес-Хем, Барыын-Хемчик районнарның колхозтарының, совхозтарының малчыннарындан садыг организацияларынга хөй хомудалдар кирип турар. Чамдык районнарда пекарняларны багай септээнинин уламындан хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгларын садары үзүктелир чоруктар бар. Ак-Довуракта болгаш Чадаанада хлеб заводтарының тудуулары дыка саадап турар. Садыгның чамдык ажылдакчыларының талазындан садып алыкчыларны каржы аажылап, оларга чедир хемчээн, чедир деңзилеп бербейн турар таварылгалар бар. Республиканың хереглеччилер ниитилелинин баштаар чери (даргазы эш Бүдегчиев), продснаб (удуртукчузу эш Осмоловский) садыг черлериниң корум-чурумун эде организастаар талазы-биле чогуур хемчеглерни амдаа четпес ап турар.

Ниитинин чемненилге черлериниң четпестер база-ла хөй. Столовая болгаш буфеттер четкизиң өстүреринин даалгалары күүсеттинмейн келген. Тес-Хем, Өвүр районнарның столоваяларының, ол ышкаш Кызыл хоорайның, Каа-Хемнин, Улуг-Хемнин интернаттарында болгаш өске-даа чамдык черлерде столоваяларның кылыр чеми үргүлчү чангыс аай болуп, далган кылыглары, ногаа аймаа, сезонуг болгаш национал чемнер чок, чемнерни куду шынарлыг белеткеп турар.

Чоннуң бараан хандырылгазын экижидери-биле садыг министерствозу, респотребсоюз, продснаб садыг четкизин калбартыр болгаш садыгның чаа хевирлерин шинээдир хемчеглерни боттандырар хүлээлгелиг.

Транспорт болгаш харылзаа ажылы чоннуң негелделериниң база чугула кезээ болур. Сөөлгү чылларда пассажирлер сөөртүү дыка өскен. Республика төвү-биле автобус харылзаазы бүгү районнар болгаш хөй-хөй суурлар аразында бар. Ынчалза-даа чонну хандырар талазы-биле транспорттуң ажылында улуг четпестер, графиктер болгаш расписание үрээриниң фактылары бар.

Ам үеде районнар, колхозтар болгаш совхозтарның төптери телефон харылзаалыг, район төптери бүрүзү радио белдирлиг. Кызыл хоорайда радиодамчыдылга станциязы ажыглалда киргген. Ынчалза-даа телефон харылзаазы үргүлчү эки болуру боттанмайн турар, чамдык чурттакчылыг черлерге, ылангыя ырак одарларда чурттап турар малчыннарга солуннар болгаш журналдарны чогуур үеинде чедирбейн турар. Тес-Хем районда Ленин аттыг колхозтуң колхозчулары 10—13 хонуктар эрткенде чыглы берген солуннарны ап турарлар. Радиоприёмниктер болгаш репродукторлар септелгезин багай организастаан.

Райкүүскомнар болгаш көдээ Советтер көдээ почтальоннарның ажылын контрольга ап, республиканың бүгү булуңнарынга почта дамжылгазын чурумчудуп, организастаар хүлээлгелиг.

Республикада чурттатка фондузу өзүп турары-биле холбаштыр оны камгалаар дугайында доктаамал сагыш салырының чугулазынга болгаш хоорайлар, суурлар чаагайжыдылгазынга эш Коссов доктааган. Чурттатка фондузун септээринге күрүне чылдын-на хөй акша-хөренгини үндүрүп берип турар. Советтеринин хөй-хөй күүскомнары чурттатка бажыңнарының септелгезинин болгаш девискээр чаагайжыдылгазының талазы-биле хүн-бүрү ажылдап турарлар. Ынчалза-даа мооң-биле кады чамдык таварылгаларда чурттатка бажыннарын өй-шаанда септевес, септезе-даа шынар чок болур чорук кайы хөй. Кызыл хоорайның Найырал кудумчузунун хоорайжыгаш чанында чамдык бажыннарын 4—5 айларда септеп турда, чурттакчылар орай өске чедир кладовкаларга, ыяш шыгжаар черлеринге чурттап турганнар. Бо чылын чурттатка бажыңнарының капитал септелгезинге 261 муң рубль көрдүнген, амга чедир оон үчүге 92,5 муну ажыглаттынган.

Кижи бүрүзү эки чаагайжыткан бажынга, эки кудумчуга, ногаан ыяштар болгаш чечектер аразынга чурттаар күзелдиг-ле болгай. Совет кижилериниң ындыг чуткулу хоойлу болган. Парктар, сесерликтер, уруглар ойнаар шөлчүгештер, чечектер тарыыр черлер кылырынче хөй күш салдынып турар. Бо талазы-биле бистин республикада эвээш эвес чүүлдер кылдынган. Бодап, сактып көрүнерем, он чыл мурнунда Кызыл болгаш Чадаана хоорайлар кандыг турчук, ам кандыг апарганнар-дыр! Ынчалза-даа бүгү-ле черлерде ногаан ыяшты камгалаарын ынакшыл-биле тооп көрбейн, оларны суттарарын болгаш ажаарын өй шаанда организаставайн турар.

Хоорай, суур, чурттакчылыг чер бүрүзүнүн культуразы, чаагайжыдылгазы, арыг-шеверни дээш демиселге хөй-ниитини, чурттакчы бүрүзүн киириштирери — Советтеринин чугула сорулгазы болур.

Эш Коссов бодунун илеткелинин түннелинде чоннуң амыдырал-культурлуг хандырылгазын улам ыңай экижидер, хереглел бараанныларының шынарын бедидер, ассортиментизин көвүдедир талазы-биле сорулгаларның дугайын чугаалаан.

Совет болгаш ажыл-агый органнары, культура албан черлери, колхозтар болгаш совхозтар удуртукчулары совет кижилернин хүн бүрүде хереглелинге чүү-ле холбашкан болдур, ол бүгүнү шуптузун кылыр хүлээлгелиг. Чоннуң амыдырал-культурлуг хандырылгазын улам ыңай экижидер чорук совет кижилериниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, чеди чылдың бешки чылында салдынган сорулгаларны чедишкиннинг күүседириинге идиг болур.

(Сессияга саналдарның отчёду дараазында үнер).

Чурукта: Тыва АССР-ниң Дээди Совединин дөртку — сессиязының бөлүк киржикчилери.

Фото А. Содунамныы.

РСДРП-ниң ийиги съездизиниң 60 чыл болурунга

БИСТИҢ ҮЕНИҢ УГААНЫ, АЛДАРЫ БОЛГАШ АРЫН-НҮҮРҮ

1898 чылдан бээр партия кежигүнү, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Е. Д. Стасова чугаалап тур

Төөгүлүг улуг хүн—бистиң партиявыстың ийиги съездизиниң 60 чыл болур ою чоокшулап кел чыдар. Ол болуушкунвуң бүгү өндүр чаагайы бистерге, хоочун большевиктерге онза билдингир. Улуг Ленинниң тургускан партиязы алдан чылдарның дургузунда улус чонвуң аас-кежии дээш кызыгаар чок демиселдің маадырлыг оруун эрткен.

Бистиң партиявыстың үндезиннеринге турган кижилериниң эрес-маадырлыг чоруунуң дугайында Владимир Ильичиниң 1900 чылдың эгезинде бижээн мындыг сөстерин кеззеде улуг сорук кириишкин-биле сактып чоруур мен: «Бис каш кижи сырый каттыжып, холувустан быжыг туттунчуп алгаш, кадыр болгаш берге орук-биле бар чоруур бис. Дайзыннарга бүгү талалардан бүзээлеттирген бис. оон ужурунда базрык-ла кеззеде оларның одунуң адаа-биле чоруур ужур биске таваржып турар».

Ындыг турган-даа ынчаш. Партияның ийиги съездизиниң мурнунда Ленинниң чыып база баштап чорааны револючуларның отряды баштай улуг эвес турган. Ынчанмыжежок олар болза, демиселге коргаш чүвени билбес, мөлчүгелдің тамызындан ажылчы чоннарны хостап алырының улуг хереэнге боттарын бүрүн бердинген кижилер болган.

Ленинчи алдарлыг отряд чаа-ла сырый каттыжып эгелеп турар үезинде, оон хүрээлеринге кирер улуг аас-кежик мөнгө онзашкан. Ынчарда бис хөй эвес турган бис, бот-боттарывысты шуут таныжар болгаш аттарывысты билчир турган болгай бис, а ам совет коммунистерниң ленинчи тиилелгелиг партиязы бодунуң хүрээлеринде он миллион кижи санатылыын турар!

Ленинчи «Искраның» агенталериниң бирээзи турган; орус коммунистерниң баштай улуг эвес партиязын күүлүг революсчу күш кылдыр хуулдурар талазы-биле Владимир Ильичиниң аажок улуг ажыл-чорудулгазын чорудар талазы-биле аңаа шыдаар киржилгем-биле дузалажыр ужур менгө таварышкан. Ол күүлүг революсчу күш бистиң чуртувусту түренги болгаш бүдүүлүк чоруктуң хамчыындан адырып алган болгаш ону буза шаптыртпас күрүне кылдыр хуулдурган.

РСДРП-ниң ийиги съездилиниң белеткелинге киржип база Петербург комитеттен кандидатка депшиткен турзажок, оон ажылынга киржир эргажок болганым менгө хараланчыг болган чүве. Ол съездиге партияның хүлээп алдынган Программазы кажан бистиң чуртувуска капиталистиг кулданыгны кеззеде узуткаан үеде 1917 чылдың октябрьда күүсеттинген.

Советтериң аныяк республиказынга айыылдыг турган 1919 чылда партияның VIII съездизиниң белеткелинге киржип, оон делегады болган мен. Съезд партияның ийиги Программазын хүлээп алган. Ол Программаның кол кезектерин шуптузун В. И. Ленин бижээн. Ол болза бистиң чуртувуска социализмни тургузар дугайында Ильичиниң ажылдап кылган планы болган. Бо Программа амыдыралга база-ла чедиишкиниг боттанган. Партияның болгаш улустуң маадырлыг күш-ажылы бистиң чуртувуска социализмниң бүрүн болгаш туюлунга чедир тиилелгезин хандырган.

СЭКП-ниң XXII съездизиниң делегады болуп баргаш, партияның чаа үшкү Программазын—коммунизмни тургузарының Программазын база бадылаар аас-кежиктиг болган мен. Бистиң партийжи программаларывысты үш чадалыг ракета-биле деннээни кончуг-ла шыр: бирги Программа капиталистиг делегейден чуртту адырып алган, ийигизи—ону социализмче кедүрүп үндүрген, үшкүзү—ону коммунизмниң орбиталынче киирер ужурлуг. Кажан ол Программаның кайы хире кайгамчыктыы-биле боттаныр турарын көргенде, кижиниң сагыш-сеткилин улуг өөрүшкү долдуруп келир-дир!

Совет кижилериң амгы салгалы-ла коммунизм үезинде чурттаар апаарын медерел билир чорук, бистерни, үш революцияларның чалбыжын дамчыштыр эртип келген хоочун большевиктерни онза өөртүп турар.

Делегейни магадыткан бистиң бүгү тиилелгелеривис—бистиң ленинчи партиявыстың ханы мерген удуртулгазының түннели-дир. Бистиң партиявыстың дугайын Владимир Ильич Октябрьның бүдүүзүнде мынчаар бижээн: «...бистиң үевистиң угаанын, алдарын болгаш арын-нүүрүн ынаа көрүп турар бис». Амыдыралымның 65 чылдарын партийжи ажылга берген мен, ынчангаш аңаа чижеглээр чүве чок аас-кежиктиг мен.

Алдарлыг чыл оюнуң—РСДРП-ниң ийиги съездизиниң 60 чылының бүдүүзүнде бистиң аныяктарывыска мындыг чүүлдерни күзеп каар дээн мен: бистиң ленинчи партиявыстың маадырлыг төөгүзүн, улуг Ленинниң амыдыралын болгаш ажыл-чорудулгазын ынакшыл-биле өөренирер, марксизм-ленинизмниң бүгүлерден артык тиилеп турар идеяларын шинчээдип алыңар. Коммунизмниң чырыткылыг суурунче төлептиг баарынга белеткеницер, бистиң кайгамчык келир үевисти боттарыңарның эрес-маадырлыг күш-ажылыңар-биле чоокшуладыңар!

(СЭТА).

Москва хоорай. 1963 чылдың июль 16.

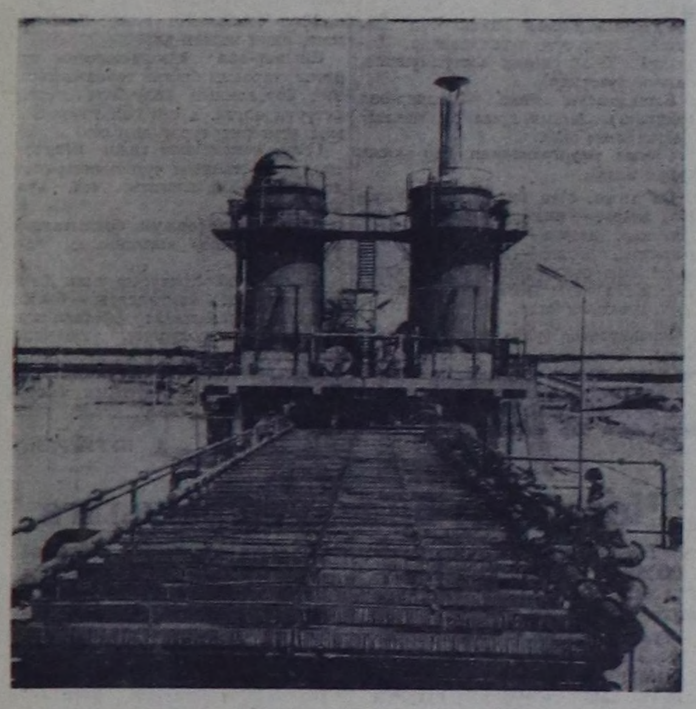

Польша Улус Республиказы — хөгжүп турар индустрияның чурту. Мырыңай кыска хуусаада Совет Эвилели-биле болгаш Чехословакия-биле сырый кады ажылдажылганы чорудуп тургаш, Транобжегскиниң күүр комбинадын тудуп, ажыглалга киирген. Ол комбинатты күүрлүг эң байлак черде тургускан. Ам бүдүрүлге өзүп үргүлчүлевишаан. Бо беш чылдың төнчүзүнде—1965 чылда — комбинат төлевилел күүзүнге четкен турар.

Польша Улус Республиканың чедип ап турар бо-ла бүгү улуг чедиишкиннери болза, улустуң эрге-чагыргазының тиилелгезиниң түннелинде, польша үлетпүрүг улам ыңай хөгжүдери дээш чуртта улуг ажылдарны дүрген болгаш шиитпирлии-биле боттандырып турарында болур. Республиканың кайы-даа черлеринде үлетпүр бүдүрүлгезиниң чаа-чаа төптери тургустунуп, казымал байлактарның хөй санныг курлавырларын шинчээдип ап турар.

Чурукта: күүр кислотаның заводунуң тургузулгаларының бирээзи.

Фото ЦАФ—СЭТА-ның.

Малчынның ажыл-ижинге холбаштыр

* * *

АЛДАРЛЫГ ХОЙЖУ

(ЧЕЧЕНЧИТКЕН ЧҮҮЛ)

Таңды районнуң «Межегей» совхозунуң дуржулгалыг хойжузу Сүрүнчап Куулар Чыырмаевичи-биле мөөң баштайгы ужуражылгам—республиканың найысылалы Кызыл хоорайга болган. Коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкиниң шалыпчыларының республика чөвүлел хуралынга Куулар Чыырмаевичиниң келген үези ол.

Чолдаксымаар сынныг, хаваа ханы сытыгларлыг, алдан хар чоокшулай-даа берген болза, алыс болунуң адак-бышкаа чиик, характарында өөрүшкүнүң оду кыптыккан, бүгү-ле сеткилиниң ханызындан чугаалаар. Куулар Чыырмаевичини бир дугаар-ла көрген, оон-биле чугаалашкан кижи, ону кара чаштан тура-ла билир кижи дег апаар. Оон эвилеңээлдээ, сөглээн сөзүнүң уткалыы шак ол хире. Кадарчы ажылынын дугайында кандыг-даа хөөредиг чок оон чугаазы, хөй чылда кадарчылап келгеш, оон чедип алган муризкчы арга-дуржулгазы кижилериниң сеткил-сагыжынга улуг өөрүшкүнү хайныктырып келген. Ол ындыг болбас аргажок. Күш-ажылдың кижизи каас-чараш, алдарлыг деп чүве олла болгай.

Куулар Чыырмаевичиниң ажыл-амыдыралын сонуургап, оон-биле элээн-не чугаалыг болдум.

— Хөй чыл дургузунда кадарчылап келген-дир силер. Чедип алган арга-дуржулгаңарны чугаалап берип көрүңер?— деп, хоочун кадарчылан диледим.

Амы-хууда амыдыралын хала чок хөөреп орган кадарчым, алыс хандыр боданган хевирлиг болу берди. Көгү-шыгы хөлбелчиңнээн Межегейниң каас-чараш чурумалдыг бойдузу, хөйнүң кадагалатканы кадарган хөй хою оон характарынга шокаранналыр көстүгүлеп, кадарчылап ажылдап эрткен чылдары оон бодалынга ыя үе иштинде дойлуп чоруп турганы ол боор чадавас. Ам-на айтырыгны харыылаарынга белен мен дээнзиг, Куулар Чыырмаевич ынай-бээр сергек көргүлээш, чугаалап эгеледи:

— Ырак-чоокка алдаржып сурагжаан, ылап онзагай арга-дуржулгалыг мен деп чүү чугаалаар мен. Кадарчы-биле кадарчының чымыжы дөмей, «хөй-даа, эвээш-даа малдың оруу чаңгыс» деп тыва улустуң үлегер чугаазы бар болгай. Мооң утказын чамдык тала-биле көөр болза, черле шын боор. Ындыгдаа болза, бодумнуң канчаар ажылдап турарымны чугаалаайн.

Ол папиросун кыпсып алгаш, кезек тыртып чоруй чугаазын уламчылады:

— Бо-ла кадарчылап келген үемниң дургузунда черле карак-кызыл ажылдап келдим. Чоннуң идегели, хөйнүң малы деп чүве нарын айтырыг. Ынчангаш кадайым Седии-биле ийилээн бүгү-ле күжүвүстү хоювустуң продуктулуун бедидип, оон баш санын улам көвүдедип өстүреринче углаан бис.

Сүрүнчап Куулар Чыырмаевич ам он чыл дургузунда кадарчылап ажылдап турар. Кадарчылап ажылдаан чылындан эгелээш-ле ол кызымак күш-ажылын көргүзүп, совхозтуң дирекция чериниң болгаш ажылчыннарының, кадарчыларның кичээнгейин хаара тудуп, хүндүткелин чаалап алган. Кым күш-ажылга бодунуң төлептиин көргүзер болдур, чон ону хүндүлээр. Бо таварылгада Куулар Чыырмаевичиге чону чоорган, хөйү хөйлен, Чырык чер кырынга ол — кижиге улуг аас-кежии. Он чыл!.. Бо дээрге, эвээш эвес үе. Шак бо үениң дургузунда дуржулгалыг хойжу Куулар Чыырмаевич төрээн совхозунга 6 мүн ажыг хойну өстүрүп берген. Кызымак күш-ажылдың тодаргай түннели ол.

Чыл санында-ла Сүрүнчаптар алган хүлээлгезин ажыр күүседип келгеннер.

— Кадарган хоюңарның баш санын өстүрүп, оон продуктулуун бедидип турарынарның онзагай чажыды чүдел?— деп, айтырыга ол мынчаар харыылады:

— Сөглээр сөстүң шыны херек, деп чугаалажыр болгай бис. Күүсеттинин шыдавас берге болза, хөөредиг-биле хүлээлге алыры амыдыралдың негелдезинге черле таарышпас. Ынчангаш болувустуң ажыл-агыйывыстың ниити байдалын көрүп турган, тодаргай хүлээлгени алыр бис.

Чайгы бөргүн уштуп, оң талакы холу-биле тейи калчан апарган бажын ол оптуг суйбагылааш, болунуң кодан хоюн чылдың дөрт эргилдезинде канчаар кадарып, ажаап турарын чугаалап кирипти:

— Кымга-даа билдингир болгай, дүнмам. Кандыг-даа малды кыш ажырары эң берге херек. Ынчангаш кыштыг канчаар эртип турарымны баштай чугаалап көрейн — дээш, мөнче чазык хүлүмзүрүг-биле көрдү.— Мен Шоол бажынга кыштаар кижи мен. Кыштагга көжүп чеде бергеш-ле, одар-белчиирниң ырак-чоогун көрүп, ниити планны кылыр. Хар-чам бичии, соок шоолуг эвес турда, хойну ыраккы одарларга кадарып доозар. Улуг хар урдунуп, чыккылама соок хаарге, ам-на чоокта курлан алган өттүг девискээрлерже кадатты киирер. Бир эвес кыштагта чугаалажып орган болзувусса, ол-бо таланың одар девискээрин айтып турган көргүскен болза, черле солун болур ийик—дээш, кадарчым катыргылай-дыр.— Ындыг-даа болза чугаа билдингир боор. Одар талазы-биле ындыг-дыр.

Кол-ла чүве — малдың быжыг чем-суурун белеткеп алырында. Сиген, сула, өске-даа чемгерилдер хөй болза, улгадып бар чылар хойларны, хураганнарны, күжү шала кошкак хевирлиг хойларны соок өрткиже өдекке тургузу азыраар. Ынчангаш олар күш-шыдал талазы-биле боолбайн бааргар. Кадарчылап келген бүгү-ле чылдарым дургузунда совхозтуң дирекция чери менгө, черле бүгү малчыннарга эки дузалап келген. Сигенни четчир санныг кылдыр сөөртүп берип турган. Кадарчы кижи болганда, совхозче көргеш олуруптарга кайын боор. Ынчангаш мен бодум тонна чедир сигенни чылдың-на белеткеп алыр мен. Далайга дамды дуза дээн ышкаш, бо база-ла шоу бөөр чүве.

Чылдың кайы-даа үезинде малдың янзы-бүрү аарыгларын аарый бээрин хайгаарап турар. Ындыг таварылгалар илереп келзе, дорааннга хемчегни алыр — дээш, Куулар Чыырмаевич үзүктели берди. Чугааны соотпазы-биле кадарчыже уламна синнигип база бир айтырыгны сала кааптым:

— Хоюнарның чайгы семиртилгезин канчаар чорудуп турар силер?

— Чай! Чылдың дөрт эргилдезиниң база бир эки үези ол-ла болгай. Ынчангаш чамдык малчыннар өөр-сиген дээрге магалыг-дыр, хойну сүрүпкеш, соонган кылаштап чоруурга, олар боттары-ла семирий бээр деп чугаалажырлар. Ол черле шын эвес. Чайын хойну эртен эрте кадарып үндүрер, изиг дүжүп орда, девээлиг хем кыдыынче киирер, кончуг изий бергенде дыштандырып чыттырар. Кежээки серинде карангылааже кадарар. Чайын хойну черле кажаалап болбас. Чайын чаъс хөй болур. Шалбаа-малгашка хойну кажаалаар болза, күжү база суларааар, дүгү база дутчуп каар. Хойнун кончуг-ла семириир үези—өөр быжып турар үе ол.

Куулар Чыырмаевичиниң кадарчы арга-дуржулгазы нарын. Оон бо бүгү-ле чугаазы ажыл-херек-биле быжыг харыылаалыг, оон-биле бадыткаттынып турар. 1962 чылда Сүрүнчаптар 100 хойга онаштыр 103 баш хураганнарны бүрүн камгалап алганнар.

Куулар Чыырмаевич Сүрүнчап 1961 чылда коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп бедик атты чедип алган.— Совет чазактың болгаш Коммунистиг партияның кижи дээш, бүгү-ле чүвени кижиниң чаагай чоруунга дээш хүн-бүрү чорудуп турар улуг ада сагыш-салыышкынының ачызында назы-хары улгады берген кырган бодум безин чалыыткан, шоу күш-ажылчы чедиишкиннерлиг болуп тур мен — деп, ол улуг өөрүшкү-биле чугаалады.— СЭКП Тыва обкомунуң V пленумунуң шиитпирин бистиң совхозта амыдыралга багай эвес күүседип турар. Мөөң кыштаамда улуг кажаа, бажын, чунар бажың туттунган.

Адак соонда Куулар Чыырмаевичиден ындыг айтырыгны салдым:

— Төөгүлүг чеди чылдың бешки чылында кандыг хүлээлгелерни алган силер?

— 100 төрүүр хойдан 105 баш хураганнарны бүрүн камгалап алдым. Бир хойга онаштыр 2 килограмм 700 грамм дүктү кыргып алыр хүлээлгелиг мен. Баштайгы кыргылдада бир хойга онаштыр 2 килограмм дүктү кыргып алдым. Чыл төнчүзүнге чедир алган хүлээлгем алдарлыы-биле ажыр күүсеттинер.

Тыва АССР-ниң алдарлыг хойжузу, коммунист Куулар Чыырмаевич Сүрүнчап-биле бистиң чугаавыс мынчаар доозулду.

О. ХӨВЕҢМЕЙ.

Баштайгы чуулдада

Хойнуң кыргылдазын дооскаш, шээр малдың чуулдазын улаштыр эгелээн. Улуг-Хем районда «Х улуг хурал» колхозтуң 16 мүн хоюн чаңгыс неделя иштинде организастыг дооскан.

Ниитиниң малын аарыгдан баш бурунгаар камгалаар сорулгалыг бо чугула ажылга Монгуш Дөржу (мал эмчизи), малчыннарны идепкейлиг кириштирген. Чудаанмай, Мандал, Шаңнаа, Дүмен-оол ышкаш эки ажылдааннарны хөйну айтып болур.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

УЙГУДА...

Удаан кижи күзээн чүвезин боттанган кылдыр дүжеп болур-ла болгай. Таңдыда «Совет Россия» колхозтуң удуртукчулары малдың кышкы чем-суурун белеткээр талазы-биле ажылдар хайныышкынныг чоруп турар кылдыр дүжеп турарлар боор чадавас. Колхозта бо ажылдарның шуут чорбайн турарын чүгле оон-биле тайылбырлап болур.

Бо колхозта мал чайлагладышкыны багай организастаттынган. Дөрт кодан хойну Владимировка суурну долгандыр кадарып чайлаан. Кадарчы Хуурактың хою Балдырганнынның сиген кезер шөлүнде чайлап турар.

Мал чемнери белеткээр ажылга колхоз шуут белен эвес. Бригадалар, звенолар тургустунмаан. Сиген, силос кезип ажаар тракторлар, машиналар, аттың дериг-хекселдери, хол-биле ажылдаар оонак чепсек-хекселдер септеттинип, четчелеттинмээн. Мал чемнери белеткээр ажылдарны канчаар организастап эрттирерин баштаар черге партбюрога чугаалашпаан, ажылчы планны бадылаваан. Сигенчилер ортузунга чорудар партийжи полит-массалыг ажылдарның планы база кылдынмаан, агитаторларны тус-тус участоктарга хуваап, быжыглаваан.

Каскалдарның, Артыы Үзүннарның сигени кезер четкен турда-ла сиген кезилдезин колхоз ам-даа эгелеваан.

Колхоз бо чылын 2200 тонна сиген, 8400 тонна силос белеткээр ужурлуг, а тараа ажаап алышкынына чедир үр эвес үе арткан. Бо ийи чугула кампанияны дапкырлаштырып болбас.

Партия организациязы (секретары эш Лопсаң-оол), колхоз баштаар чери (даргазы эш Дубатов) бо талазы-биле доп-дораан шиитпирлиг хемчеглерни алыр ужурлуглар. Эрткен чылын мал чемнери белеткээрниниң планнарын күүсетпээни-биле кышкы үеде колхозтуң элээн хөй баш малдарының өлүп хораанын үүпас херек.

С. ТАНЗЫН-ООЛ.

бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис.

Организастыг эгелээн

ЭРЗИН. (Телефон-биле). Тес-Хем бүдүрүлге эргелелиниң Ленин аттыг колхозунуң малчыннары сиген кезилдезинче организастыг кирген. Хой ажылының бригадаларындан 120 кижи Төре-Хөлдүң, Артыштыгның болгаш Эрзиниң сиген шөлдеринде 5 тракторлуг кестирип эгелээн. Оларда 18 ат машиналыг звенолар база немешкеи.

Колхозтуң хову ажылының бригадазы база сиген шөлүнче үнүпкен. Оларда 4 трактор быжыглаттынган, хол кадыырлыг 20 ажыг кижи бар. Ниитиниң малынга четчир, эки хоолулуг чемни белеткеп алыры дээш чарыш ам бригада, звено бүрүзүнде калбарган.

Кыжын чаңгыс кужак безин сиген үнелиг дээрзин көдээниң ажылышчилери эки билир. Машинага кестинер делгем шөлдерже көрүп олурбайн, алаактарның, буга шаларының, кыштагларның сигении чогуур өйүнде ажаап алырынче кичээнгейин угаандырар.

Ленин аттыг колхоз 3500 тонна бөдүүн, 7150 тонна шыктыг чемнер белеткеп алыр планныг. Ону чедиишкиниг күүседиринге колхозчулар бүзүрелдиг. Бо чазын олурткан 730 гектар кукурузаның амгы үнүжү үүгээр дүжүттү илередип турар.

Өөредилге чылынга белен

Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң Үрбүн салбырында 8 чыл школазының септелгези чаа өөредилге чылынга белен кылдыр доозулган. Школаның ажылчыннары, башкылар септелге ажылының бүдүрүкчүлүүн болгаш организастыын бедидип турган, септелгени дүрген доозар аргалыг болган.

Школаның класстарын—12 өрээлди, 6 улуг өрээл интернатты септээниниң шынары эки. Бажыңнарның соңгаларын, шалаларын, хаалгаларын шуптузун ажылчыннар будаан, хамык класстарны, өрээлдерни чугайлапкан.

Олар 8 печкаларны септээн болгаш 5-ти чаазы-биле кылган, 17 тумбочканы, 15 столду, 12 узун сандайны, 15 стулду будаанының шынары черле эки. Школа чанында 300 кубометр ыяш дүжүрттүнгеи.

Ш. ДҮВЕНДЕЙ.

Почтачылар

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырында М. Даваа, Ишкинде—О. Арган-оол, Алдан-Маадырда—О. Кайгал-оол боттарының ажылынга эки үре-түңнелдиг көргүскен почтальоннар-дыр. Алдан-Маадырның ажылчыннары «Шынны»—137, «Тываның аныяктары», «Ленинчи орук» солуннарны 83—83, «Правданы», «Комсомольская правданы» 3 — 3 кезекти чагыткан. Солуннар, сеткүүлдер тарадылгазын почтачы Кайгал-оол чаңгыс-даа озалдатпайн, 200 ажыг солунну, сеткүүлдерни суурчуртакчыларынга чогуур үезинде дүрген тарады кааптары мырынай билдиртпес. Оон авазынгыр ажылдап турарынга чурттакчылар кончуг чүүлдүзүнгеи.

Ишкин салбырында О. Арган-оол почта чедирилгезин кандыг-даа үеде саадал чок чорудуп келген. Ыраккы Шом-Шумда, Сорларда, Ишкинде малчыннар чагыдылгаларын үзүктелишкин чокка ап, чугула болуушкуннарны, мурнакчы малчыннарның дуржулгазын таныжып ап турар почтачылар— чаа медээлерниң дүрген чедирикчилери.

О. ДАРЫМА.

Малчыннарны чүге утканыл

Бии-Хем районда «Хадың» колхозтуң алды мүн ажыг баш хою колхоз төвүнден 120 км ыракта — Баян-Кол девискээринде. Ол малды ажаап хайгаараары-биле ында элээн хөй өг-бүлелер чурттап, ажылдап турарлар.

Ниитиниң малын каража-когарал чокка азырап өстүрер кылдыр ында ажылдап турар кижилерге таарымчалыг байдалдарны тургузуп бөөр ужурлуг деп чүве черле билдингир. Ындыг турбуже, колхоз баштаар чери мында малдың чем-суурун четчелеп хандырарынче, малчыннарның амыдырал хандырылгазын экижиде-ринче кичээнгей салбастаан.

Бисте 64 харлыг Оюн Шойлаа, аныяк кадарчылар Василий Таскара, Доңгак Дөржү ышкаш малын менди ажаап, дүк кыргып алыр, чаш хураганнар доруктурар талазы-биле эки көргүзүглерни чедип ап турар кызымак хойжулар бар-ла. Ындыг-даа болза күш-ажылдың организастыының болгаш мал кыштаглаашкынынга белеткелдериниң багайындан эрткен кыжын маңаа элээн хөй хойлар, хураганнар өлгүлээн.

Колхоз баштаар черинин болгаш хой фермазының эргелекчизи эш Кончайның мал чайлаглаашкынын организаставааны-биле июль 9-ка чедир чаңгыс-даа кодан хой чайлаг-же үнмээн. Оон түңнелинде энир чылын 80 тонна сиген кескен шөлде ам тудум-даа кезер сиген чок — хой өттүг каапкан. 60 гектар көк-суланы база мал дойлапкан. Кажаларны септеп, өдек-көрженни хоорар ажыл шуут чорбайн турар.

Малчыннарның амыдырал хандырылгазы база-ла багай. Хлебти ферма төвүнге быжыргаш, хойжуларны оон-биле хандырар сорулга-биле ферма төвүнде хлеб быжырар чер кылган, а херек кырында далган чок. Кижилер боттарында бар далган, тараазын айтыржып, аразында бичиилеп чегжип турар. Оларның ол бичии курлавыры доостур четкен. Чемге хереглээр үс, саржаг аймаа көңгүс чок. Чугула хереглелдиң бараннары шай, дус, тапкы, от садып алыры-биле малчыннар 40—50 км ырак черлерже аъдын, бодун човаадып, артык чорук кылып турарлар. Солун чагылгазының үезинде оларның чагылгазын хүлээп алыр ажылды организаставаан. Ийи-чаңгыс кижилериниң боттарының чүткүлүбиле чагыдып алган солуннары айда ийи-бир катап кужак-кужаа-биле келгилээр. Ферма эргелекчизи эш Кончай колхоз төвүнде чурттап турар болганда, ол мында малчыннарның амыдырал-чуртталгазы-биле таныш эвес, оларның негелде, хомудалын билбес болгаш бо бүгүнүң дугайында колхоз баштаар черинге малчыннарның мурнундан оларның чөптүг негелделерин чедирбейн турар.

Баян-Кол девискээринде хой фермазында күш-ажылдың организастыының багайы, ында малчыннарның амыдырал-чуртталгазының чедимче чогу колхоз баштаар черинге болгаш партия организациязынга билдинген, ынчангаш чогуур хемчег алдынган турар ужурлуг.

С. ДАНГААА.

Экилерни мактааш багайларны шүгүмчүлээн

«Улуг-Хая» совхозтуң Алдыы-Шынаада сүт-бараан фермазы (эргелекчизи эш Ширин-оол) чылдың бирги чартыында 108 тонна сүттү бүдүрер планныг тургаш, 120 тоннаны бүдүрген. Ферма чартык чылда күрүнеге 70 тонна сүттү дужаар тургаш 71 тоннаны киирген. Саанчылар В. Увангур 6 айлар дургузунда инек бүрүзүнден 892 кг, Бүрүмаа бир инектен-не 720 кг сүттү саап алган.

Дөң-Терек, Хайыракан фермаларының чартык чылда сагган сүдүнүң түңнел көргүзүү куду деннелдиг болган. Чүге дизе, сүт саалдазын көвүдедир талазы-биле боттуг хемчеглер алдынмайн келген. Саанчылар Д. Кара-Кыс, Д. Долума, С. Уйнукпан оларның чылдың бирги чартыында саап алган сүдү дыка эвээш болган. Мооң бир чылдаганы ол саанчылар сүт саалдазын көвүдедир дээш бүгүлде болдунар аргаларны ажыглавайн турарында.

«Комсомолчу прожектор» сүт саалдазының талазы-биле экилерни мактааш, багайларны шүгүмчүлээн.

Д. ШУЛУУ.

ЧАШ МАЛДЫ МЕНДИ ДОРУКТУРГАН

Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозунуң Малиновкада сүт-бараан фермазының бызаа ажаакчызы М. Чамзырың 4 чыл дургузунда бызааларны менди өстүрүп келген. Чаш малдың менди турары болгаш семис күштүг болуру — ону ажаап турган кижиден хамааржыр.

Хүн бүрүде доттур откарып, чемгерип, сускунун хандыр хүнде кашдаа катап сугтарып турарга мал черле бадсыравас.

1962 чылда 90 бызааны ол хүлээп алгаш, чыл дургузунда чаңгыс-даа чидириг чокка доруктургаш бүрүн дужааган. Бо чылын ол 60 бызааны ажаап келген, оон кырынга немей 30 бызааны база ажаап өстүрери-биле хүлээп алган.

Н. ЛОПСАҢ.

Республиканың малчыннарының бо чылгы Наадымының киржикчизи **Донгак Биче-оол** — Барыын-Хемчик районнуң «Малчын» колхозунуң мурнакчы хойжуларының бирээзи. Элээн каш чылдарда хой ажылынга ажылдаан, арга-дуржулгалыг ол хойжу бо чылын төрүттүнген үүс хой бүрүзүнден-не үүс чеди хураганны менди камгалап алган. Амгы үеде оон коданында хойлар болгаш хураганнар эки семиртилгеде туруп турар.

ЧУРУКТА: хой ту Донгак Биче-оол. Фото В. Лутковтуу.

Малчыннар болгаш көдээ корреспондент

«Сүт-Хөл» совхозтуң Суг-Аксы суурда угааны четпес уруглар школазының башкызы, «Шын», «Тываның аныяктары» солуннарның көдээ корреспондентизи К. Экер-оол совхозтуң Манчуректе малчыннарынга баргаш, мурнакчыларның дуржулгазын таныштырып, беседаны чоруткан. Улуг-Ойда хойжу бригаданың хойжуларының Элдиг-Кара-Сугда чылгычыларның болгаш оон-даа өске малчыннарның амыдыралын ол сонуургап танышкан.

Малчыннарның амыдырал-чуртталгазы дээш Коммунистиг партияның, Совет чазактың аажок улуг сагыш салыышкынынга ыраккы одарларның малчыннары өөрүп четтиргенин илереткен.

Совхоз Манчуректің кадыр, кызыы оруктарын машиналар саат чок маңнап турар кылдыр казып аштаан болгаш шапкын Ак хемни кежилдир көвүрүг кылган. Ынчангаш малчыннар-биле харылаа экижээн. Кижи өмнелгезиниң салбыры болгаш малчыннарның хереглелин хандырар магазин тургустунган. Рабкооп чугула хереглелдин бараннарын, аъш-чемни оларга үргүлү чедирип турар апарганы черле экидир. Ыраккы хемнер баштарында малчын аттарының амыдырал-чуртталгазы ам чаныттынмас кылдыр чаарттынган.

Чылгычылар баштайгы төрээн 58 беден 58 кулунну менди алган, мооң сонгаар төрүүр бе бүрүзүнүн кулунун чаңгыс-даа чидириг чокка алыр дээш олар демисежип турарын демдеглээн. Мооң-биле чергелештир кино, концерт көргүзүү чылдың бирги чартыында болбаанын, солуннарны сеткүүлдерни айда чугле чаңгыс катап мөөнү-биле эккеп турарын олар илередип чугаалаш, кинону, концертти үргүлү көргүзүп, чагыдылгаларны дүрген тарадып берип турарын малчыннар күзээн. Ол күзелдерни совхозтуң удуртукчуларынга чугаалап чедирин көдээ корреспондентиден олар диледи.

О. ОХЕМЧИК.

Телеграф дыңнадып тур

СЭКП ЛЕНИНИЗМНИҢ ТУГУН БЕДИККЕ АП ЧОРУУР

СЭКП ТК-ның ажык чагаазын даштыкыда канчаар көрүп турары

Совет Эвилелиниң партия организацияларынга, бүгү коммунистеринге СЭКП ТК-ның ажык чагаазын даштыкы чурттарга улуг сонуургалбиле уткаан. Ол төөгүлүг документини тайылбырлавышаан, депшилгелиг хөй-ниити ону изии-биле түүлдүгүнүп хүлээп ап турар деп даштыкы парлалга демдеглеп турар.

СОФИЯ. «Марксизм-ленинизмниң тугунуң адаа-биле чаңгыс эп болгаш сырый каттыжыышкын». «Марксизм-ленинизм—келир үеже орукка кижи төрелгетенге шолбан», «Ленинчи шынчы чорук-биле тайбын дээш, улуг идеалдарның тиилелгези дээш», «Ленинчи шынчы орук-биле», «СЭКП—ленинчи улуг идеяларның тук тудукчузу»—мындыг эгелер-биле болгар солуннар мурнуку түүлдерни парлап, оларга СЭКП ТК-ның ажык чагаазын тайылбырлап турар.

«Работническо дело» солуннуң бижип турары болза: делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чугула кол айтырыгларының талазы-биле СЭКП-нин ленинчи шугумун ол документиде бүгү барымдаларны көргүзүп турган, чайгылыш чокка тайылбырлаан, ынчангаш ажык чагаа кижини бодунче хандыып, аажок улуг сорук киришкин-биле номчуурунче албадап турар. СЭКП ТК-ның ажык чагаазын бистиң чурттувустуң коммунистери болгаш ажылчы чоннары изии-биле уткаан.

Ынчаарга Кыдаттың Коммунистиг партиязының удуртулгазының барымдаа чок нүүлдүг халдаашкыннары болгаш хоралакчы үүлгедиглери делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң ниити угланышкынынга болгаш чаңгыс эвинге удур угланган турда, СЭКП ТК-ның ажык чагаазы эгезинден төнчүзүнге чедир марксизм-ленинизмге шынчы болур чоруктуң ёзузу, социалистиг чурттарның болгаш бүгү делегейниң коммунистериниң чаңгыс эвин быжыглаар дугайында сагыш салыышкынбиле сиңниккен. Тайбын, демократия, национал хамаарышпас чорук болгаш социализм дээш демиселге совет улустуң болгаш бүгү улустарның үндезин эрге-ажыктарын СЭКП ТК-ның ажык чагаазы илергейлеп турар.

ПРАГА. СЭКП ТК-ның ажык чагаазынга холбаштырган хуралдар болгаш беседалар Чехословакияның бүдүрүлгелеринде болуп турар. Ниити улуг эчис сорулгалар дээш, тайбын болгаш социализм дээш демиселге чехословак коммунистер, бүгү чехословак улус мурнукузу ышкаш, СЭКП-биле, совет улус-биле, бүгү-ле марксисчи-ленинчи партиялар-биле кады турар дээрзиниң дугайын олар херечилеп турар.

Праганың «Татровка» деп бүдүрүлгезиниң ажылчыннары мынча деп медеглеп турар: кижи төрелгетеннин келир үезин термоядролуг дайын-биле шиитпирлеп болбас. Чер кырында бүгү-ле бүдүрүлгелерни, бүгү-ле дириг түүлдерни үзүткеп чок кылып казар чүве болза, социализмни болгаш коммунизмни канчап тургузар боор. Ындыг болган төлээде, совет эштериниң чорудуп турары тайбын хожа-хелбээ догуннаашкынның политиказын бистер чогумчалыг деп санап турар бис. Кым күштүүл, кым тиилээрил дээрзин ийи системаларның тайбын чарыжы тодаргай көргүзер.

ЧКП-ниң Южночешск обкомунуң секретары Б. Благник мынча дээн: СЭКП ТК-ның чагаазы делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң амгы үедеги стратегиязын болгаш тактиказын чогаадыкчы ёзу-биле болгаш эртем ёзузу-биле хандыр үндезилеп турар. Социализмниң болгаш коммунизмниң капитализмден мораль талазы-биле кедергей улут артык күштүг чоруун бүгү делегейге эне бүзүрелдии-биле көргүзүп турар, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң кол шугумунуң чогум-на ол принциптерин кошкадырын кыдат коммунистерниң оралдажып турар чоруу бисти киленнедип турар.

ЖЕНЕВА. «Тайбынны камгалаары — ол дээрге коммунистиг идеалдарны боттандырары дээш демисежиридир» — деп ындыг эгенин адаа-биле, Швейцарияның Куш-ажыл партиязының органы «Вуа Увриер» СЭКП ТК-ның ажык чагаазының тодаргай тайылбырлалын парлап үндүрген. «Ол чугула документте СЭКП ТК-зы делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң кол-кол айтырыгларының талазы-биле болдунун туружун тайылбырлаан» — деп, ол солун онзалап демдеглээн. Ленинниң тугунун адаа-биле делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чаңгыс эвин быжыглаараның эргежок чугулазын солун демдеглеп турар.

(СЭТА).

Социализм чурттарының чедиишкиннери

УЛУСТУҢ БАЙЛАКТАРЫ КӨВҮДЕП ТУРАР

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Бүгү түзүн малдың чаш төлүн өстүрүп турарының дугайында МАР-ның Төп статистика эргелелиниң ында парлап үндүрген дыңнадыында чугаалап турары болза, 1963 чылдың июль 1-де турганы-биле алырга, республикада малдың 7.561 мүң баш чаш төлүн өстүрүп турар, ол болза бо чазын алдынган бүгү чаш малдың 94,5 хуузу болур.

КУБАНЫҢ АЪШ-ЧЕМ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ УЛУГ ТИИЛЕЛГЕЗИ

ГАВАНА. Эът продуктуларның национал делгелгези Гаванада ажыттынган. Чурттуң эът үлетпүрүнүң бедик шынарлыг продуктуларын, а ол ышкаш социалистиг өске-даа чурттардан алган дерилгени делгелгеде книрген.

Социалистиг революцияның Чаңгыс аай партиязының Национал удуртулгазының бирги секретары болгаш Кубаның премьер-министри Фидель Кастро делгелгени ажыткан. Делгелгениң делгиирлерин көрген соонда, Фидель Кастронуң демдеглээни болза, Кубага ындыг бедик шынарлыг продуктуларны бүдүрерин шингээдип алганы — чурттуң аъш-чем ажылдакчыларының улуг тиилелгези болур. Капитализм үезинде Куба ындыг хөй янзы эът продуктуларны бүдүрбейн чораанын ол демдеглээн.

Француз ажылчы чоннарның демиселиниң хүнү

ПАРИЖ. (СЭТА). Ажылчы чоннарның ажыл соксадыышкынынга өргезин кызыгаарлаар дугайында чазактың киирген хоойлу төлевилелиниң талазы-биле санал-оналдар национал хуралга июль 17-де эгелээн. Ол-ла хүн Францияның ажылчылары реаксылыг хоойлу төлевилелиңге удур демиселдиң хүнүн эрттирип, профэвилел эргелерин болгаш хосталгаларны камгалаарынга боттарының шиитпирлиин көргүзүп турар.

Парижтиң дыка хөй кудумчуларынга автобустар дан бажындан эгелээш, ажылдарын соксаткан. Ол болза пассажирлер автобустарының ажылдакчыларының ажыл соксадып турары ол. Оларның соон дарый электриктер, демир орукчулар, албан-хаакчылар, метронуң ажылдакчылары, почта албан-хаакчылары болгаш ажылчы чоннарның өске-даа дыка хөй категориялары ажылын соксаткан. Ажыл соксадыышкынын чорутпаан экономиканың чаңгыс-даа адыры чуртта чок.

Йеменде национал фронтуну тургускан

ЛОНДОН. (СЭТА). Йеменниң «Национал фронтузун» тургусканының дугайын ИАР-ның президентизи Саляль чарлааның Рейтер агентилелдиң корреспондетизи Аденден дыңнадып турар.

4 миллион йеменнерни каттыштырып турар «Национал фронтунуң» ажыл-чорудулгазын айтып турар уставты чоокку үеде чарлаан турар. «Национал фронтунуң» эчис сорулгазы — араб чаңгыс эптиг идеязын чорудары болур деп, Саляль чугаалаан.

Айыылдыг базым

ЛОНДОН. (СЭТА). Англи чазак барыын-герман милитаристерни өнемчидер талазы-биле айыылдыг базымны кылган. Общиналар палатазынга июль 15-те чүве чугаалап турган, лорд — таңма кадагалакчызы Хиттиң медеглээни болза, барыын-европа эвилелдиң брюссель керээзинде доктаатканындан хөй аар чүүк сөөртүр суг ишти-биле чоруур хемелерни тудуп кылырын Барыын Германияга чөпшээрээр деп саналды Англияның чазаа деткип турар.

Эквадорнуң чаа чазаа

ПАРИЖ. (СЭТА). Франс Пресс агентилелдиң дыңнадыы-биле алырга, Эквадорда чаа кабинетти (чазакты) тургускан дугайын чарлаан. Чазактың составында үш шериг болгаш алды хамааты кижилер киргген. Даштыкы херектер министринге полковник Луис Агустин Мора Бөүзүн томуйлаттырган.

Шериг-хамааты чазак демократтыг күштерге удур немелде дерзин хемчегларни алган. Чуртта тудуп хоругдаашкын үргүлчүлевишаан турар. Туттуруп хоругдатырганнарның аразында—ажылчы чоннарның национал конференциязының даргазы Виктор Суньига база бар.

Колхозчуларның аал коданының арыг-шевери

Бо үеги колхоз суурун план ёзугаар тудуп турар. Колхоз тудуунуң органнары суурның чаа тудугларының чаңгыс аай хевирлиг төлевилелдерин чогаадып берип турар. Колхозчунуң коданының тудугларының чижек схемазын дараазында байдал-биле тургузар.

Коданың девискээриниң хемчээлин көдээ ажыл-агый артелиниң Уставында көргени ёзугаар доктаадыр.

Чурталга бажыңын дорт шугумга тудар. Бажың-биле кудумчу аразынга ыяштар, чадаң үнүштер олуртур шөлчүгешти тускайлаарын сүмелеп турар. Бажыңның ындынче 12 — 15 метр ыракка мал, куш кажааларын тудар, оларның ындыы талазынга өдек чыып овааларр шөлчүгеш турар, оон ыңай участоктуң ханызынче огород турар.

Чурталга бажыңы-биле мал кажаазының аразын дуглай кажаалаар. Ол-ла кажаа иштиниң бир хостуг шөлүнге 15 — 20 хире чимис сыптарын тарып олуртурун, кожа колхозчулар коданнары-биле кызыгаарга терек, тал дээш өске-даа хөй дазылдарлыг чөкпек бүрүлерлиг, өртке айыылдыг эвес ыяштарны тарып олуртурун сүмелеп турар. Кодан аразынга ногаан үнүштерни олуртуру кадыкшылгага база улуг ужур-дузалыг.

Ногаан үнүштер дыңыг хаттан, доозундан, а чайгы үеде бажыңнарның хүнге изиринден база камгалал болур.

Кудукту ийи коданның аразынга казып алырга ажыктыг. Коданның девискээрин дескилээри, бир эвес шык чер болза, ону кургадыры база чугула.

Чуттуг түүлдерни, өдекти, бокту шын чыып, ажаар чорук кадыкшылгага чугула ужур-дузалыг.

Суг дамчыдылгазы болгаш канализация чокта кажаа иштинге арыгланыр бажыңны тудуп алыры чугула. Ону тударда адаанга хааржак тургускаш, чуттуг бокту хааржаа-биле кады уштуп турар кылдыр азы адаанда чуттуг бокту артындан эжип үндүрер кылдыр тудуп болур. Адаанда хааржактыг арыгланыр бажыңның чуттуг богунуң кырын эртенниң-не торф азы кургаг довурак-биле дуглай бызап турза эки. Хааржак иштин чуттуг бок доларга-ла ону комостуг оваага апарып төп турар.

Чуттуг богун артындан эжип үндүрер кылдыр тургускан арыгланыр бажыңның оңгарының иштинде камгалал ханаларын чымчок дой довурак-биле бызап каар. Оңгар иштинде чуттуг боктуң кырынга торфту азы кургаг довуракты хүн бүрүде дуглай чажарын база сүмелеп турар.

Кажаа иштиниң арыгланыр бажыңын чурталга бажыңындан 15—20 метр, кудуктан 20—30 метр, кухни—столоваядан 50 метр ырак черге тудуп тургузар херек.

Өдек үнелиг удобрение болур; ону мал кажаазының ындында өдек шөлүнге овааларр кадагалаары чугула. Кажаа иштинде арыгланыр бажыңның хааржаандан ужулган чуттуг бокту компостуг оваа кылдыр чыып болурун үстүнде чугаалаан болгай. Компостуг овааның дараазында арга-биле чыырын сүмелеп турар; арыгланыр бажыңның чанында бичии оңгарлап каан шөлчүгешти белеткен алыр. Ол шөлчүгешке баштай торф азы кургаг довурак катытты 10 см кылын кылдыр топ алыр. Оон соонда ол довуракты кырынга чуттуг бокту 15 см кылын кылдыр чада салыр, оон кырын торф азы довурак-биле дуглалдыр базырган, чуттуг бокту үстүнде арга-биле катап-ла чада салыр. Чуттуг бок-биле торфту азы довуракты ымчаар аралаштыр салын турган, компостуг овааны 1 — 1,5 метр чедир бедидип үндүрер. Ол овааның кырын довурак-биле ыяк кылдыр дуй хөмер. Компостуг овааны хүүн үе эргенде шыгыдын турарга улам эки болур. Компостуг шаа багай чыт чок кылдыр эки дуглаттынган болур ужурлуг.

Компостуг овааны эки ажаан чырта 6 — 8 айлар чедир ымчаар гүрганының сөөлүнде, огородка азы тараа шөлүнге эки шынарлыг удобрение боор болур. Овааның иштинге химиктиг оскерлиишкин болурга, ук оваа ажок изий бээр, оон иштинге турган хикробтар, шыйлашкыннар болган сүзүктер кырын калгылаар. Ымчангаш компостуг овааа аная-ла өдек удобрение апаар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

ОЛАР — ҮЖЕЛЭЭ ЧЕМПИОННАР

Чоокта чаа бистин республикага спорттуң национал хевирлеринге бирги «чер дээш маргылдаа болуп эткен. Аңаа киришкеннериниң саны мурнунда болган ындыг маргылдаага келгеннерден хөй болган. Ылаңгыя шой кедүрүкчүлериниң саны элээн немешкен.

Шой кедүрериниң талазы-биле бирги чер дээш чидиг демисел улуг сонуургалды болдурган, чүге дээрге хоочун, шыырак күштүглер-биле кады бо маргылдаага аныяктар база-ла хөй немешкен турган, ынчангаш олар бирги черни аптып болурунуң аргазы турган: аныяк, күштүглер Иван Волков, Иван Белоногов олар шой кедүрериниң аргазынга элээн мергежээннер. Ынчалза-даа бо удаада хоочун штангист Иван Чижов 32 килограммның шоюн оң холу-биле 22 катап кедүргеш, тиилелгени чедип ап шыдаан.

Чурукта: (оң талазындан солагай талазынче): **Иван Волков, Иван Чижов, Иван Белоногов.**

Фото В. Лутковтуу.

Ийиги неделя эгелээн

МОСКВА. (СЭТА-ның корр.). Кино конкурузунуң ийиги неделязы — ол дээрге делегейниң чаа чурукчулары-биле чаа ужуражыышкыннардыр. Бо удаада съездилер ордузунга драматургтар —сценарийи-биле «ой, кыстар силерни» деп кино чурукту тургускан моол сценарист Лобойдамба, бодунуң чуртунда шиилер болгаш романнар автору болуп турар болгаш «Соок истер» деп бодунуң сөөлгү ажылын көргүскен эң улуг норвег режиссер Арне Скоузн олар ажылдарын көргүскен.

Режиссер Доржпаламның хөглүг, амыдыралчы өөрүшкүлүг комедиязы моол көдээниң бөгүнгү хүнүнүң дугайын, херээженнериниң болгаш оларның күш-ажылының дугайын тоожуп турар.

«Соок истер» деп кино чурукта оон мырыңай өске байдалды көргүзүп турар. Ол кино дайынның хүннерин, фашистиг бектээшкинден дезип үнген 12 дургуннарның салымчолун көргүзүп турар. Оларга орук баштап чораан Одмунд хуузунда эрге-ажыын бодааш, бодунуң хүлээлгезин херекке албаан, ынчангаш оон баштап чораан кижилери черниң черинге өлүп калган. Оон буруузу-биле болган халап ону дувуредипкен. Одмунд демги кижилериниң өлген черингеээп чедип келир болгаш ол-ла казанак бажыңга боду өлүп каар.

Румын кинематография «Лупень, 29» деп кино чурукту көргүскен. Оон үндезининге төөгүлүг болуушкын: 1929 чылда Румынияның үлетпүрлүг төптериниң бирээзинге ажылчыннарның тура халыышкыны салдынган.

БОТ-ТЫВЫНГЫР УРАН ҮҮЛ КОЛЛЕКТИВТЕРИНГЕ ДУЗАЛАМЧЫ

(Сценаның көжегезин ам-даа ажыттаан. Концерт башкарыкчызы көжеге мурнунга үнүп кээр. Ол-ла үеде, сцена ындында бир-ле аар чүве төк кылдыр дыңналыр. Башкарыкчы көжегени бакылай каптар).

Башкарыкчы. Бисте бөгүн улуг концерт болур дээн чүве болгай, ынчалза-даа баштай бистиң суурда партия-күрүне контролюнуң тывынгыр, «Шагар ары» көргүзүүн сонуургады каптаал.

(Көжеге ажыттынар. Бир холунда улуг чемодан, өске холунда чоттунар аржыыл туткан кижи девиденчиг ыңай-бээр көргүлеп турар. Көжегениң бир талазындан Шилиир-оол биле Башкарыкчы көстүп кээр).

Башкарыкчы (улуг чемоданныг кижиге). Че, чүл моңар? Силерни кым мында эккелди? Контроль улузу ыйнаан?

Улуг чемоданныг кижи (аржыылбиле дерин чодуп турар). Хей черге мени ойладып-сүрген херээ чүл! Кижи бодунуң бажын боду билгей!.

Башкарыкчы. Бистиң хынаалдаконтролювустуң кораа кандыг-даа турандан көскү болгай. «Шагар ары» силерни шыргай аразындан тургузу соккаш, шапкан эвес бе?

Шилиир-оол. Мында клуб-тур, хөй чон олур. Оларга харыылап берińер.

Улуг чемоданныг кижи. Суур чанында, фермада кижи мен. Аа-а, изиин! **(Чоттунуп турар).** Хлеб, далган, ыдык-хеп садып ап чордум-на... **(Шилиир-оолче чашаалаан хевирлиг көрнүр).**

Башкарыкчы. А-дыр ыңар, чү хирени алдыңар?

Улуг чемоданныг кижи. Бо чемоданда колдуу ажы-төлге хеп-сын ийин.

Башкарыкчы. Кайыл, көргүзүңер.

Улуг чемоданныг кижи. Ажаартудар кижим хөй ийин... Беш кижи...

Шилиир-оол (элээн шыңгыырап). Бо суур садыынга, складка бо-ла хап-сава туткан, улус-биле маргышкан турар кижи, силер эвес силер бе?

Улуг чемоданныг кижи. (хенертен серт кылынгаш, чемоданын көдүрүп тура, база катап-ла дерин чоттунар). Өг-ишти хөй ийин, даргалар, уруглар эңдерик, хлеб чедишпес-тир.

Башкарыкчы (залда олурганнарже көргеш). Бо кижиниң өг-бүлезин хлеб, далган-биле хандырбайн турары черле шын чүве бе?

(Олурганнарның бирээзи — «Меңээ чөпшээреңер» дээш, сценаже үнүп кээр).

Ол кижи. Мен ол фермада ажылдап турар кижи мен. Бисте садыгжызы чок садыг бар, оон хлеб болгаш өске-даа бараан садып ап турар бис. Хлебти бо суурга быжыргаш, биске хүннүң-не чедирип турар болгай. Харын боду...

Улуг чемоданныг кижи (ол кижиниң чугаазын үзе кирбишаан). Мээң чемгерер аастарым кончуг хөй; Улуг-Көк—бирээзи ол. Дөңгүр биле Шокарак, оон ыңай—Варюшкам беш бичии ооллары-биле... **(Ынча депкеш, улам-на девидеп турар).**

Шилиир-оол (кайгап). Беш бичии ооллардыг бе?

Башкарыкчы (улуг чемодан ээзинге) Эй, өңүк, кырган-ача болур хире кырыыаан кижи ышкажың чүл!

Улуг чемоданныг кижи. Кандыг кырган-ача?

Башкарыкчы. Кандыг деп чүңерил?.. Силерде беш уруглар бар-дыр, а ол уруглар база ооллардыг-дыр, бодуңар ам чаа-ла чугаалаңар чоп.

Улуг чемоданныг кижи. Чүл ынчаш?.. Тенек чүве чугаалаваңар. Хих-хи?.. Уё-а! **(дерин чоттунмушаан, бажын туттунар).**

Башкарыкчы биле Шилиир-оол (ийилээн). А кымнарыл ол, ынчаш? Хамык ажы-төл?..

(Залда олурганнардан бир кижи туруп кээр).

Ол кижи. Мен билир мен! Улуг-Көк дээрге — инээ-дир, Дөңгүр биле Шокарак дээрге — молдургалар-дыр, Варюшка дээрге — хаваны-дыр, ол хаван беш ооллардыг чүве. Бо кижи инек кадарчызы кижи, ол ажылынга ээ-харыысалга чок.

Башкарыкчы (улуг чемоданныг кижээ). Билдингир-дир, ынчаарга сен малыңга хүнүң-не бир чемодан ишти хлеб чедирип берип турар сен бе?

Улуг чемоданныг кижи (ыядып, ыңай бооп бар чыдар). Чок, кайын ам...

Башкарыкчы. А, ам-на чес-долан көстү берди, район төвүнде рынокка хаван эъдин аар өртекке садып турар кижи бо ышкажыл? Че, акыжым, чемоданың чүкте!.. Чоруп ор!

(Улуг чемоданныг кижи чемоданын ууп чадай-чадай, көдүрүп эгелээр. Чемодан иштинден булкалар кээп дүжер).

Башкарыкчы. Тут, аартыксыына! Өөренген-не болгай сен.

(Ол аразында, өжүннеринде кызыл өөстер баглап алган дружинниктер сценага көстүп кээр. Оларның бирээзи «Шагар ары» деп эгелиг Шоодуглуг хана солунну тудуп алган болур).

Башкарыкчы. Эштер, дружинниктер, хөй-ниитиниң хлевинин төтчегленчизин кезедиңер, хана солунга бижиңер! **(Дружинниктериң бирээзи чемоданны тудуп аар).**

Улуг чемоданныг кижи. Дегбеңер, мээң акша-көпеем-дир!

Шилиир-оол. «Акша-көпеем» деп алган, тарааны бистиң тараажыларывыс боттарының холу-биле тарып, өстүрүп алган, а сен ол тараа-биле мал чемгерип турар-дыр сен!

(Улуг чемоданныг кижи Шилиир-ооллуң ол шыңгыы чугаазының соонда, кандыг-даа шиитпир чок, куду көрүп бээр).

Башкарыкчы (оожум, бодамчалыг). Бистиң мынчаар кылганывыс шын бе, эштер?

Шилиир-оол. Кончуг-ла шын. Хлебти камнаары, камгалаары — бистиң ыдыктыг хүлээлгевис **(фотоаппаратын эктинден дүжүргеш, улуг чемоданның ээзин тыырттырып алыр).**

Башкарыкчы (олурганнарже). Ээлуг-ла шын. Ол дугайын бистиң көрүкчүлеривис, силер, черле утпаңар, эштер!

А. НУГУУРАК.

Улуг чемоданныг кижи

Шоодуглуг көргүзүг

Чогаалчы-биле ужуражылга

Тес-Хем районнуң төвү Самагалдай суурда районнуң Культура бажыңынга Тыва АССР-ниң литературазының болгаш уран түүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, Тыванын хоочун чогаалчыларының бирээзи Степан Агбаанович Сарыг-оол-биле суурнуң чурттакчыларының ужуражылгазы болуп эткен. Зал шыырт долу олурупкан чонга баштай чогаалчы бодунун чогаадыкчы ажылынын дугайын сонуургадып чугаалаан, оон чамдык шүлүглелдерден үзүндүлерни, шүлүктерни чугаалаан.

Оон соонда чогаалчы-биле номчукчуларның аразында айтырыглар, харыылар дээш солун чугаалажыышкыннар болган. Амдаа солун чогаалдарны хөйүүбиле бижиирин аная-ла чүве чугаалаан эштер чогаалчыдан дилээннер. Ол ышкаш, киносценарийлерни бижирин чон улуу-биле дилээн. Ылангыя В. Көк-ооллуң «Хайыран бот» деп шинзин сценарийжидип бижизе дыка-ла солун болур-дур ийин диген айтырыглар ол ужуражылгага тургустунган. Ол ужуражылгага олуржуп турган, Тыва АССР-ниң Культура министри эш М. Хомушку чоннуң ол саналы база-ла түүлдүг-дүр деп деткээн. Ынчангаш сценарий чогаадыр дугайында чоннуң дилээн чогаалчы С. А. Сарыг-оол изин-биле хүлээп алган.

М. МАРГЫС-ООЛ.

Лотерея билединиң төөгүзү

МИАСС (Челябинск область). (СЭТА-ның корр). Уралдың автомобиль заводунуң технологу Хикмет Занатулин хоорайның төп ажаалга кассазынга чедип келген. Өртектиг ойнаашкын — «Москвич» деп автомобиль таваржы берген лотерея биледин ол кергүскен.

Ол аас-кежиктиг лотерея билединиң төөгүзү солун. Миасстың автомеханиктиг техникумунуң кежээки салбырын Занатулин будүрүлгеге ажылдавышаан тургаш, июньде дооскан. Диплом тыыстырының хүнү Хикметтиң төрүттүнген хүнү-биле капсырлажы берген. Коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп атты эдилен турар термистиг цехтин технологтуг бюрозунуң ажылдакчылары ол хүнүң таварыштыр, аныяк тускай эртемденге үнелиг бедекти болгаш он лотерея билеттерин берген. Ол билеттерниң бирээзи Занатулинге чаа өөрүшкүнү чедирген.

— «Москвич» ойнап алдым— деп, бодунун калы ажылдап турар эштеринге Хикмет өөрүшкү-биле дыннаткан.— Меңээ аас-кежиин сагыш-сеткилиңнерин ханызындан күзээнинер билдингир-дир.

Ынчангаш автозаводчулар бодунун эжинге база катап байыр чедиргеннер.

ЧҮГЛЕ КИНО...

«Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык көдээ клуву культураның ёзулуг одаа болбайн турар. Мында боттывынгыр уран түүл бөлгүмү чок, дыштанылга кежээлери, номчулга конференциялары болбастаандан бээр үр үе эткен. Моон мурнунда боттывынгыр уран түүл бөлгүмүүге Аксы-Барлык школазының үстүкү классчылары киржип турганнар. Өөреникчилер ам тарап чанган, клуб-даа ээнзирээн.

Салбырның аныяктары культура-массалыг ажылдардан хоорук, идепкей чок. Оларны организастап удуртурун салбырда партия, комсомол организациялары болгаш клуб эргелекчизи Папын Көк-ыс мырыңай уттупкан.

Клуб эткен кыжын кышка белен эвес турду. Бо чылын одаар ыяш белеткели база үстүп, эткен чылдың байдалынче кирер деп турар...

Кежээлерде клубка чүгле кино болгулаар. Кинога улуг кижилер кончуг эвээш кээп, улуг кезиндеде өөреникчилер болур. Уругларның тускай сеансыларын организаставаны кончуг четпес.

С. ТАВА-САМБУ.

Редакторнуң оралакчызы
Д. О. БЕГЗИ.

Өг-БҮЛЕ ЭЭЛЕРИНГЕ СҮМЕ

Көк-тараа хлевинден кылган квас

Көк-тараа хлевин духовка иштинге саргара бергижеге курганаш, сакпыңга салгаш, чылыг сугну кырынче кудуп каар. Ынчангаш ону 5—6 шак дургузунда тургузар. Оон соонда ол бүгүнү паалыңныг сакпыңга марлягa шүүп кудуп алгаш, хайындырган сугга эзилдирген ажыктыны былгавышаан куткаш, чигир, мятаны база холуур. Оон соонда ону ажыктызы четчип, көдүрлүү-биле 5—6 шакта саваның аскын дуглааш салып каар. Кажан квас көвүктелип келирге, ийи дугаар шүгреш, шилдерге куткаш (элээн каш борбак изюм чигирлерни шилдерге ону кудар мурнунда суп каар) шилдерниң аскын дуглаар.

Шилдерниң аскын дуглаар чекпелерни чылыг сугга суп чымчаткаш дуглап, оон кырындан хендир-биле быжыглап шарыыры чугула. Квас куткан шилдерни сериин черге чыттыр салгылап каар. 2—3 хонук эрткенде квас ажыглаарынга белен болур.

10—12 шил квас кылырынга: 1 кг көк-тараа хлеви, 25 г ажыткы, 200 г чигир, 50 г изюм чигир болгаш 20 г мята хереглеттинер. (Квасты мята чокка кылып ап база болур).

Томат хандызы

Хандыны үүгле чаа, үрелбээн болгаш четче бышкан помидорлардан кылыр. Чуггаш, кескен помидорларны сакпыңга салгаш, чылдыптар. Кажан помидорлар ылбырап бады бааргa, база катап арткан помидорларны оларның кырынче салып, чоорту сакпыңны долдурар. Помидорлар хайны берген соонда, оларны шүүрге шүүптер. (Шүүрге арткан үүлдеи пюре азы пастаны белеткеп кылып ап болур):

Шүүрел алдынган хандыны 10 минута дургузунда хайындырыпкаш, баш удур белеткеттинген арыг, кургаг шилдерге азы шил банкаларга кудар. 10 литр хире ишкир савага куткаш, аскын дуглап, оон кырындан чүк-биле база быжыглааш, саваны ийлендир салып соодар. Бир азы чартык литр хемчээлдиг банка саваларны 30 минута дургузунда хайындырган изиг сугга арыглап аштааш, томат хандызын оларга кудуп, аскын быжыглап дуглаашш, куду көрүндүр салыр. Томат хандызын сериин черге ажаап кадагалаза чогуур. Аскын ажыдып алган шилде хандыны дүрген-не чемге ажыглааны дээре.

Хандының амдаын экижидери-биле ону чемге хереглээриниң мурнуда соодуп, аңаа дусту болгаш перепти холуптар.

Редакторнуң оралакчызы
Д. О. БЕГЗИ.

Кинотеатрларга

БӨГҮН

«НАНЫРАЛ»: «Чалыы назын дугайында чугаалар» 10, «Аныяк чораан чылдарывыс» 12, 2, «Ашак-кадай болушканы ындыг кончуг-ла эвес болган» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Уругларга программалар 10, «Дөскел чок чалыы назын» 11,15, 1.15, 3.15, «Ол шажын хүнүнүң бүдүүзүнде болган» 5,15, 7,15, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Аңаа дайынчы Александр Матросов» 2.30, «Дээрбечи маңгыстар» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Майтак өңүк» 1.15, 3.15, «Фан-Фан-Тюльпан» 5.15, 7,15, 9.15 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Хаанның «өршээли» 5, 7, 9 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл Шетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24, 25 — 38, идеология киллизинин 37 — 13, харыысалгалыг секретарыының 23 — 35, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал киллизинин 25 — 38, 23 — 54, улетүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал киллизинин 22 — 64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллистеринин 21 — 27, Информация киллизинин 20 — 60, бухгалтериянын 31 — 75, корректорларның 21 — 47, солун келбейн барганда 32 — 75 телефонче долгаар.

ТС—01292. Тыныг № 122. Культура министерствозунун типографиязы